

CASTRUL ROMAN DĚ LA GILĂU

*In memoria profesorului meu
Constantin Daicoviciu*

Localitatea Gilău a intrat în literatura arheologică încă din secolul trecut, când s-au descoperit aici primele inscripții, reliefe funerare, monede și alte categorii de piese din epoca romană¹.

Din inscripțiile găsite reiese clar, că pe teritoriul acestei localități și-a avut garnizoana *ala Siliana*. Bazați pe acest fapt, unii cercetători² au presupus existența aici a unui castru roman, dar fără a-l localiza mai precis. Prima localizare pe teren a castrului roman de la Gilău a făcut-o Iuliu Marțian, după cum rezultă dintr-o schiță aflată în arhivele Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca³ (Fig. 1).

Primele săpături sistematice s-au efectuat în anul 1951, iar în toamna anului 1956 cercetările au fost reluate cu scopul de a se elucida unele probleme rămase încă nelămurite⁴. Deși cele două campanii de săpături s-au desfășurat în cadrul unor probleme mai largi, ce au urmărit îndeosebi urmele presupuse a fi din perioada prefeudală, observațiile stratigrafice și materialul arheologic recoltat în cele șase secțiuni (A—F) și două casete (I—II) au adus interesante contribuții la cunoașterea istoricului așezării, dovedindu-se mai multe faze de construcție și locuire, dintre care două ale castrului din pământ și una a castrului din piatră.

¹ Pentru bibliografia mai veche cf. M. Rusu, în *Materiale*, II, 1956, p. 687 n. 2; TIR, L. 34, p. 61.

² Cichorius, RE, I, p. 1260 și urm., s.v. *Ala*; V. Christescu, *Istmil*, p. 44, 181, 229, 231; W. Wagner, *Dislokation*, p. 69 și urm.; I. Szilágyi, în *KöziCluj*, I, 1941, p. 119; Idem, în *DissPann*, II, 21, 1946, p. 10.

³ Manuscrisul lui Iuliu Marțian referitor la podul roman de la Dej, redactat în 1903, împreună cu planul castrului de la Gilău, au fost pînă în anul 1943 în posesia lui G. Finály, iar în acel an au ajuns în colecția MITCN. Din observațiile făcute pe plicul în care se păstrează manuscrisul și desenele, rezultă că A. Radnóti l-a însărcinat pe P. Pálffy cu verificarea pe teren a observațiilor făcute de I. Marțian. Această verificare pe teren s-a executat încă în cursul aceluiași an (cf. M. Roșka, *ErdRep*, 1943, p. 40; Zs. Jakó, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, Cluj, 1944, p. VIII. Rectificarea referitoare la identificarea pe teren a castrului de la Gilău de către I. Marțian era necesară, intrucît cu altă ocazie (cf. *Materiale*, II, 1956, p. 687), neștiind de existența acestui plan, am considerat că această identificare a fost făcută mai recent.

⁴ M. Rusu, *op. cit.*, p. 687 și urm.; M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, în *Materiale* V, 1959, p. 453 și urm.

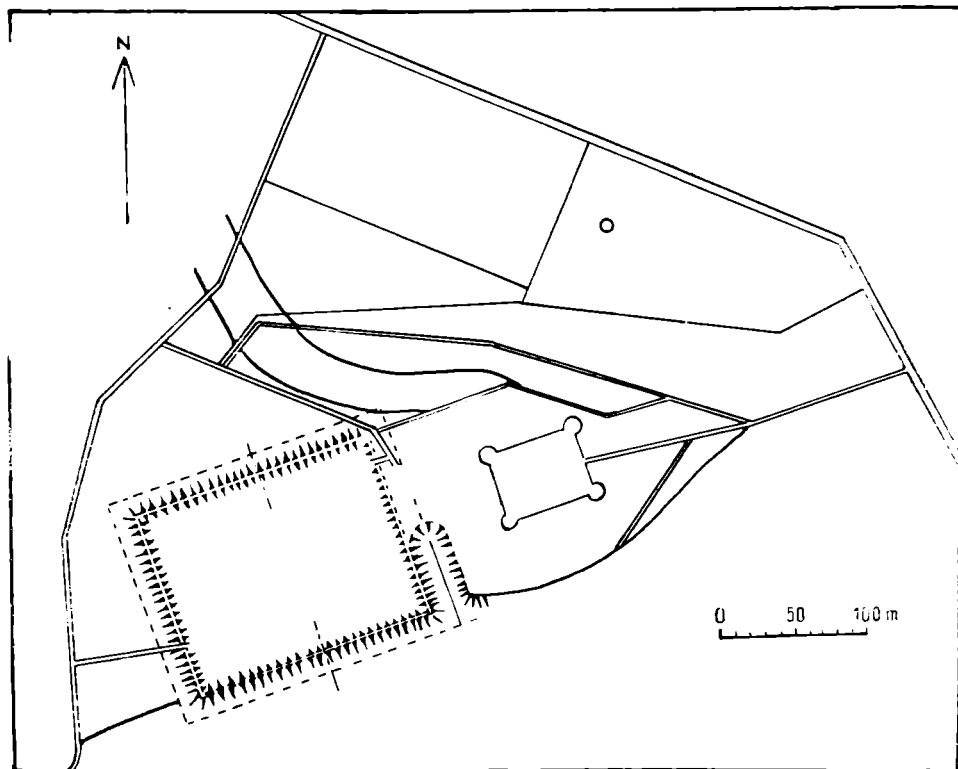

Fig. 1. Schița castrului de la Gilău, întocmită de I. Marțian.
Abb. A. Skizze des Römerlagers von Gilău, angefertigt von I. Marțian

AȘEZAREA

Castrul roman este situat în parcul castelului feudal (construit în secolul al XVII-lea), la capătul unei terase ce domină spre sud-est valea Someșului Mic, iar spre nord valea Căpușului. Conturul lui mai poate fi observat la suprafață doar pe trei laturi, deoarece latura de est a fost nivelată sau distrusă parțial de șanțul cetății feudale, atestată documentar pentru prima dată abia în 1428⁵. Întreaga suprafață a castrului este mai

⁵ Localitatea Gilău apare în documentele feudale abia începînd cu sec. al XIII-lea (anul 1246, 1263, 1282, 1298 etc.) cînd este atestată ca moșie a episcopilor Transilvaniei, în stăpînirea cărora rămîne pînă în sec. al XVI-lea (1556). Nu se poate preciza cînd a fost construită cetatea feudală, *castrum Gyalo*, atestată pentru prima dată la 1428, iar castelanii ei sînt numiți în repetate rînduri (1439, 1449, 1477 etc.). Deși episcopii Transilvaniei aveau și alte cetăți (Florești, Tăuți etc.), Gilăul a fost în repetate rînduri reședință episcopală, unde probabil se păstra și arhiva

ridicată decît restul terasei, lucru ușor explicabil, întrucît stratul roman de dărmături depășește pe alocuri grosimea de 1,50 m.

La sud, în imediata apropiere a castrului se observă intense urme de locuire din epoca romană indicînd probabil așezarea civilă (*canabae*) sau baia castrului. Spre vest, terasa se întinde pînă la poalele „Dealului Cetății“. Aici, cu ocazia construirii complexului avicol, pe o suprafață întinsă, s-au găsit urme răzlețe de locuire romane. Probabil că în această parte se aflau silozurile pentru nutrețul necesar hranei celor peste 500 cai pe care i-a avut această unitate de cavalerie. Pe terasa inferioară, situată la est de castru, săpîndu-se pentru temeliile actualului cămin cultural, s-au găsit ziduri, cărămizi, țigle și un bogat material ceramic roman, indicînd în acel loc o importantă construcție romană a cărei destinație nu a putut fi precizată. Deși în secolul trecut s-au găsit numeroase monumente funerare, încă nu se poate preciza topografic unde a fost cimitirul castrului și al așezării civile.

Romanii, cînd au ales această terasă ca loc de garnizoană pentru *ala Siliana*, au avut în vedere multiplul ei rol strategic și anume acela de a supraveghea granița și accesul dinspre văile Someșului Cald și Rece, ori de-a apăra municipiul *Napoca* (Cluj) (ce încă nu era înconjurat de ziduri) sau de a controla zona pe o rază de mai mulți km, dimpreună cu drumul ce ducea de la *Napoca* la *Resculum* (Bologa)⁶. O unitate de cavalerie cum era *ala Siliana* avea o rază largă de acțiune putînd interveni prompt și eficient în cazul că se semnală un atac al dușmanilor dinspre vest. Importanța strategică a castrului de la Gilău pentru apără-

episcopală. În 1466, episcopul Nicolae renovează cetatea și tot în acel an Gilău este atestat ca tîrg (*oppidum*). Începînd cu 1581 cetatea devine reședința voievoedului Transilvaniei, K. Báthori, iar în iulie 1600 ea a fost cucerită de Mihai Viteazul. Castelul actual a fost construit de principele G. Rákoczi, probabil între 1639—1648, peste ruinele cetății feudale, din care s-a mai păstrat doar temelia turnului din colțul de sud-est, precum și o parte a șanțului feudal împreună cu două mameloane, ce ascund probabil ruinele altor două turnuri. Cf. D. Csánky, *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, V, 1913, p. 229, 304; A. Veress, *Documentele privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 127; II, p. 322; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 421; Zimmermann — Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, 1937, p. 354; Zs. Jakó, op. cit., p. VIII și urm; *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania*, București, 1951—1955, I, a. 328, 417; I b, 37; II a 29, 404, 513; III b 17, 21, 166 etc.; C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967, p. 261; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, Ed. Dacia, 1971, p. 45.

⁶ Stabilirea precisă a traseului pe care l-a avut drumul roman între localitățile *Napoca* și *Resculum* e dificilă, dar castrul de la Gilău, cu unitatea lui de cavalerie, era în mod firesc un punct intermediar între cele două localități. Punctul de trecere din valea Căpușului în valea Nadeșului pare să fi fost Viștea (cf. TIR, p. 120), unde drumul se bifurcă: unul pornind prin Optatiana (Sutaru, cf. TIR, p. 86) și *Largiana* (Românași, cf. TIR, p. 73) spre Porolissum (Moigrad, cf. TIR, p. 92 și urm), iar altul prin Gîrbou (cf. TIR, p. 61) și Izvorul Crișului spre *Resculum* (Bologa, cf. TIR, p. 96). Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, X, 1973, p. 549 și 556, trasează drumul roman numai pe valea Nadeșului, ignorînd castrul dela Gilău.

rea graniței de vest a Daciei rezultă și din faptul că pînă în prezent între Bologa și Micia nu se cunosc alte castre care puteau apăra și supraveghea această porțiune de graniță. Este ciudat că tocmai această zonă, ce cuprinde și regiunea auriferă, care a constituit unul dintre motivele cuceririi Daciei de către romani, a rămas aparent atît de puțin apărată, în contrast evident cu linia de turnuri din Munții Meseșului și castrele de graniță dintre Bologa și Porolissum⁷. Cele două castre de legiune de la Apulum și Potaissa, puteau apăra și controla această regiune, dar numai trupele de aici, fără să fi avut și alte castre de graniță, erau insuficiente, mai ales că legiunea V Macedonica a fost adusă în Dacia abia pe la 167—168. Undeva între Gilău și Micia trebuie să mai fi existat unul dacă nu chiar două castre și mai multe turnuri sau castele.⁸

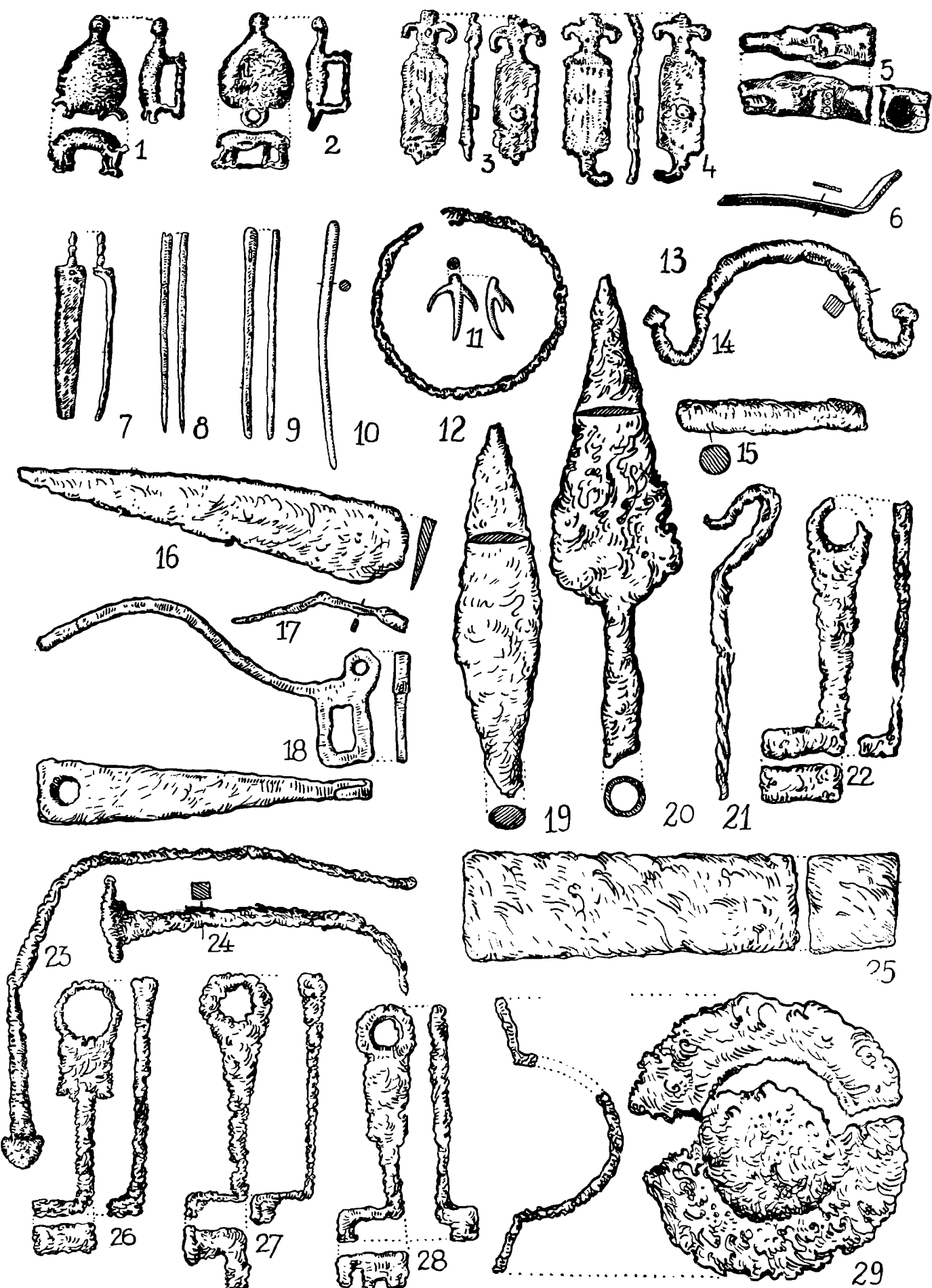
Dimensiunile castrului de la Gilău, care măsoară de la zid la zid 220×148 m, totalizînd 32.560 m^2 , îl situează printre castrele mijlocii de trupe auxiliare din Dacia, găsindu-și cele mai apropiate analogii în castrele vecine de la Bologa (213×133 m) și Romita (230×185 m).⁹

Probabil, că viitoarele descoperiri epigrafice vor aduce precizări concrete referitor la numele antic al așezării și castrului roman de la Gilău. Pînă atunci, însă ar putea fi acceptată ipotetic denumirea de *Mace-*

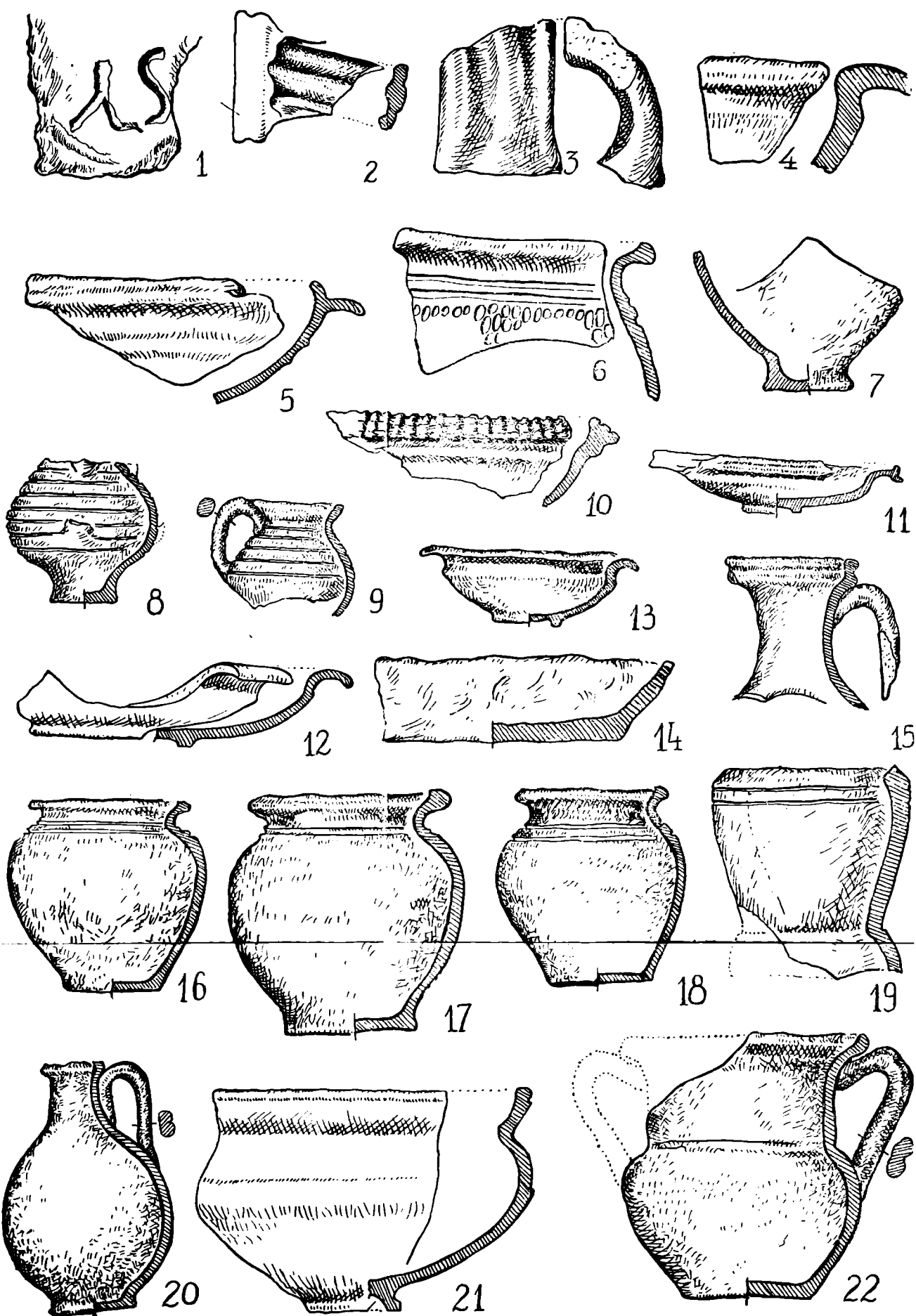
⁷ Această linie de graniță a fost intens cercetată în ultimii ani (cf. M. Macrea, în SCIV, 8, 1957, p. 215 și urm.; M. Macrea și colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 361; Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 485 și urm.; Idem, *Ses.Com.St.*, București, 1971, p. 396; *Viața DR*, p. 230 și urm.; Șt. Ferenczi, în SCIV, 10, 1959, p. 337; Idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 143, fig. 4; idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 75 și urm.; idem, în *StcomSM*, 1969, p. 96 și urm.; Idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 599; N. Gudea, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 507; E. Chirilă și colab., *Castrul roman de la Buciumi*. Zalău, 1972, p. 7 și urm.

⁸ C. Daicoviciu, în *Dacia*, 1937—1940, p. 300, consideră că la Abrud a fost un *castellum*, care însă nu a fost cercetat prin săpături sistematice. La Moldovenești s-a presupus, încă din secolul trecut, că a existat un castru roman (cf. TIR, p. 81), dar cercetările recent efectuate pe „Dealul Cetății” au dovedit fără echivoc, că în acel punct a fost o fortificație feudală timpurie (cf. în SCIV, 3, 1952, p. 318 și urm.; în SCIV, 6, 1955, p. 662 și urm.; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 141 și urm.; M. Rusu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 722 și urm.; Idem, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 343; Idem, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973 p. 382. Numeroasele inscripții și monumente romane ca și ceramica aflată la suprafață pe prima terasă a Arieșului, atestă aici o importantă așezare civilă, fără a exclude și existența unui castru, ce nu a fost încă localizat precis pe teren. La punctul numit „Noroi”, situat pe malul stîng al Arieșului, în apropierea podului, am aflat urme de ziduri și numeroase țigle romane, indicînd aici probabil existența unui turn de pază, care avea ca scop controlul accesului în defileul Arieșului. La Cigmău, de asemenea, se consideră că a fost un castru roman, dar încă nu a fost identificat pe teren (cf. N. Gostar, în *Sargetia*, III, 1956, p. 57; 87; *ViațaDR*, p. 211, 221, 228, 230. Pentru alte păreri asupra traseului graniței cf. Șt. Ferenczi, în *StcomSM*, 1969, p. 96; S. Dumitrașcu în *ActaMN*, 1969, p. 483 și urm.

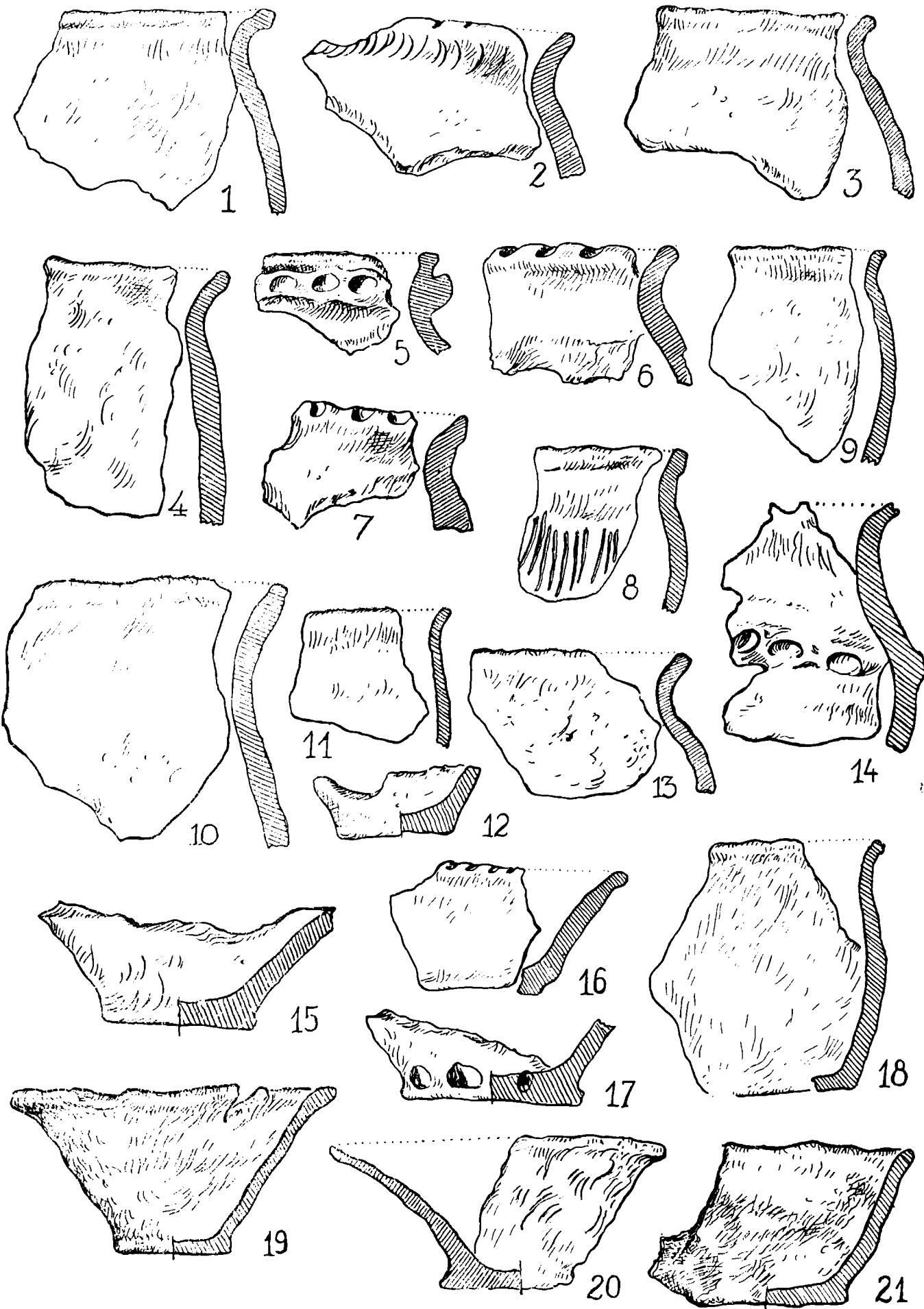
⁹ M. Macrea, în *ACMIT*, 1932—1938, p. 204; M. Macrea și colab., în *Ses.Com.St.*, 1971, p. 406, n. 38; E. Chirilă — N. Gudea, în *Materiale*, X, 1973, p. 115; N. Gudea, în *Apulum* X, 1972, p. 121 și urm.; Idem, în *AIIC* XVIII, 1973, p. 75 și urm.

Pl. I. Gilău, obiecte din os, bronz și fier.
 Taf. I. Gilău, Bein-, Bronze- und Eisengegenstände.

Pl. II. Giâu, țiglă și ceramică romană.
Taf. II. Giâu, römische Ziegel und Tonware.

Pl. III. Ceramică de factură dacică din castrul roman de la Gilău.
 Taf. III. Tonware dakischer Machart aus dem Römerlager von Gilău.

donica, amintită de Geograful din Ravena (*Cosm.* IV, 7) pentru o localitate intermediară între Napoca și Optatiana (Sutoru), deși unii specialiști contestă că Macedonica ar fi fost o stațiune pe drumul roman dintre Napoca și Porolissum.¹⁰

SĂPĂTURILE DIN 1951

Principalele rezultate ale cercetărilor efectuate în 1951 au fost publicate, de aceea vom prezenta doar unele observații legate direct de sistemul de fortificare, pentru a putea preciza în ansamblu fazele de construcție și etapele de funcționare ale castrului roman de-a lungul existenței sale.

Secțiunea A, lungă de 34 m (pl. V A), a fost trasată pe latura de sud aproximativ la jumătatea distanței dintre colțul de sud-vest și poarta sudică, înregistrându-se astfel și turnul intermediar de pe această latură. Pe baza elementelor principale de fortificare înregistrate pot fi stabilite ipotetic următoarele faze de construcție:

Faza a I-a. Valul de pământ sau *aggerul*, cuprins între m 10—17,50 este format din straturi succesive de lut brun deschis bine tasat. El se mai păstrează pe o înălțime de 1,5 m, iar la intervale de circa 60 cm au fost înregistrate două linii brun-închise, groase de 1—3 cm, ce provin de la grinzile de lemn, acum putrezite, care formau scheletul *aggerului*. Lățimea inițială a *bermei* nu poate fi precizată cu certitudine deoarece temelia curtinei de piatră o străpunge. S-a mai păstrat doar o porțiune lată de 1,5 m. Berma era amenajată direct peste humusul antic. Șanțul de apărare corespunzător, are forma unui ic cu vârful în dreptul metru-lui 23,5 cu escarpa interioară abruptă și lungă de 3,25 m. Contraescarpa nu mai poate fi stabilită cu certitudine deoarece un alt șanț o taie astfel că deschiderea maximă a acestui șanț de apărare poate fi doar dedusă, aproximativ 4,5 m, iar adâncimea față de bermă era de 2,25 m. *Via sagularis* corespunzătoare acestei faze este greu de precizat, totuși, stratul subțire de pietriș și nisip, gros de 10—15 cm, aflat acum la 1,5 m adâncime între m 5,5 și 7,75 ar putea indica un drum folosit scurt timp, deoarece peste el se suprapune un strat de cultură.

Faza a II-a. *Aggerul* a fost înălțat cu pământul scos din alte două șanțuri de apărare, unul cu vârful în dreptul m 24,5 și altul cu vârful în dreptul m 26,5. Adâncimea maximă a șanțurilor era de aproape 2 m față de bermă, care a rămas tot la nivelul humusului antic. Escarpele celor două șanțuri se pot distinge clar numai acolo unde ele se adâncesc în pământul galben neumblat, deci la vârful lor, iar în partea superioară

¹⁰ C. Gooss, *Chronik*, p. 112; CIL, III, p. 168; M. Fluss, RE, Supl., p. 235; W. Kubitschek, în JOAI, 1902, p. 85; C. Daicoviciu, în AIS, 1928, p. 53; E. Pănaitecu, în ACMIT, III, p. 84; Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 404; M. Rusu, în *Materiale*, II, 1956, p. 688, n. 1; K. Kraft, *Rekrutierung*, p. 159 (identifică Gilăul cu Optatiana).

deoarece pământul de umplutură are o nuanță coloristică aproape identică cu humusul antic este greu le precizat linia escarpelor și deci a deschiderii lor maxime. Menționăm că în pământul de umplutură al ultimului șanț s-a găsit un opaiț, un fragment de țiglă, fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată, precum și cițiva bolovani de rîu. *Via sagularis*, formată dintr-un strat de lut galben amestecat cu pietriș și nisip, gros de 10—20 cm, este situată între m 5 și 8,75.

Faza a III-a de construcție a constat din înălțarea unei cortine de piatră. Temelia zidului a fost săpată în humusul antic, peste berma castrului de pămînt, tăind puțin și din agger pentru ca acesta să se sprijine direct pe zidul de piatră. Temelia, lată de 1,30 m și înaltă de 1 m, era formată din bolovanii de rîu așezați „în picioare” și legați între ei cu pămînt și nu cu mortar. Zidul propriu-zis era format din blocuri fasonate numai pe o parte (fața exterioară), în rest el era construit în tehnica *opus incertum*. Între zid și temelie era așezat un strat de mortar gros de 8—10 cm pentru ca zidul să aibă o stabilitate cît mai mare. Înălțimea totală a zidului a fost probabil de 4 m, la care s-au mai adăugat crenelele. Înălțimea aggerului corespunzător fazei de piatră a castrului nu poate fi precizată cu certitudine deoarece stratul de pămînt negru, gros de 0,60—0,80 m, situat deasupra straturilor succesive de lut brun ce formează aggerul cuprinde pietre, fragmente de țiglă și olane, ceramică, obiecte de os, fier și bronz, oase de animale etc., deci el ar reprezenta mai degrabă un strat de locuire, decît o înălțare a valului de pămînt. Asupra acestui strat și a gropilor din agger vom mai reveni. *Via sagularis* corespunzătoare castrului de piatră ar putea fi tot cea din faza precedentă, dar mai probabil pare să fi fost drumul pavat cu pietre de rîu înregistrat între m 0—2,75. Berma castrului de piatră a fost înălțată față de cea precedentă cu circa 60 cm, fiind formată din lut identic ca nuanță coloristică cu cel din aggerul castrului de pămînt. Astăzi, este greu de precizat dacă acest strat s-a scurs din aggerul de pămînt, sau a fost pus intenționat pentru a proteja temelia zidului de piatră. O scurgere lentă a acestui pămînt din aggerul castrului de pămînt ar fi necesitat timp îndelungat de aceea considerăm mai plauzibilă posibilitatea că el rezultă dintr-o nivelare intenționată, creîndu-se astfel o bermă artificială și o escarpă noului șanț de apărare. Virful șanțului de apărare, corespunzător fazei a III-a se află în dreptul m 24,5 iar adîncimea lui față de bermă era de 2,30 m. Escarpa interioară a șanțului nu poate fi precizată decît la virful lui deoarece a fost tăiată de un alt șanț în care s-au scurs dărîmăturile zidului în perioada lui de demolare. Întrucît pămîntul de umplutură al șanțului corespunzător perioadei de funcționare a zidului are o nuanță coloristică identică cu cea a bermei, acum este greu de făcut o delimitare între cele două componente ale sistemului de fortificare. Un indiciu prețios îl oferă însă faptul că pietre, fragmente de țigle, ceramică etc. apar în umplutura șanțului numai între m 24 și 27, deci deschiderea maximă a șanțului poate fi presupusă că era de 4 m (între m 23—27). Șanțul al cărui virf se află în dreptul m 23,70 și care se

conturează foarte clar prin pământul de umplutură ce cuprinde dărîmături amestecate cu mult mortar, adîncindu-se pînă la 1,80 m faţă de bermă, ar corespunde ultimei faze de funcţionare a zidului, dar mai ales perioadei de dărîmare sau demolare intenţionată a zidului de piatră.

Tot în secţiunea A a fost înregistrată latura vestică a turnului intermediar de pe latura de sud a castrului de piatră. Atît zidul turnului, gros de 1 m, cît şi temelia lui, se adîncesc în aggerul castrului de pămînt. Turnul are o formă dreptunghiulară cu laturile de $5,45 \times 4,40$ m şi suprafaţă interioară de circa 15 mp.

Secţiunea B, lungă de 11 m (Pl. IV B) a fost trasată pe latura de vest cu scopul de-a identifica traseul zidului. Aggerul castrului de pămînt are miezul format din straturi succesive de lut brun-deschis, bine tasat. Acest miez, cuprins între m 0—6,50, are o înălţime maximă de 1,40 m. Nu au fost înregistrate grinzile longitudinale putrezite ale scheletului de lemn. Peste nucleul iniţial din lut tasat se află un strat de pămînt negru închis (humus), fără urme de dărîmături, ce provine foarte probabil de la „zidul” de glij din iarbă (*caespites*) ce îmblănea nucleul aggerului format din pămînt brun. Probabil că palisada din lemn sau din nuiele împletite a fost înfiptă în acest zid de glij, dar urme concrete de lemn putrezit sau pămînt ars nu am găsit. Berma castrului de pămînt lată de 3 m, este formată dintr-un strat de lut brun deschis, gros de 10—15 cm, aşezat direct peste humusul antic, ce cuprinde ceramică preistorică aparţinînd culturii Tisa. Şanţurile de apărare nu au fost secţionate, de asemenea nu s-a înregistrat *via sagularis*.

Temelia zidului de piatră, lată tot de 1,30 m străpunge berma castrului de pămînt şi pătrunde în humusul antic cu peste 0,75 m. În faza castrului de piatră valul de pămînt mai vechi a fost folosit ca agger fără alte modificări, adăugîndu-i-se foarte probabil o platformă de lemn, pe care îşi făceau rondul soldaţii. Peste dărîmăturile zidului de piatră ce se scurg spre şanţul de apărare se află pămîntul negru provenit din agger.

Secţiunea C, lungă de 50 m, a fost trasată tot pe latura de sud peste unul dintre turnurile porţii (*porta principalis sinistra*) incluzînd şanţurile de apărare şi o bună parte din interiorul castrului. Deoarece o descriere amănunţită a stratigrafiei¹¹, împreună cu observaţiile şi materialul recoltat au fost publicate, acum subliniem doar faptul că cele trei faze de fortificare întregite în secţiunea A se repetă şi mai clar în această secţiune (vezi Pl. IV—V).

SĂPĂTURILE DIN 1956

Caseta a I-a a fost trasată pe latura de sud a castrului, la vest de secţiunea A (Pl. VI) cu scopul de-a lămuri datarea ceramicii lucrate cu mina, apărută în acest sector încă din săpăturile efectuate în 1951.

¹¹ M. Rusu, *op. cit.*, p. 690 şi urm.

Caseta are o suprafață de 10×6 m. Încă de la început, după ridicarea humusului modern, s-a constatat că vechiul agger a fost deranjat de două gropi. Prima groapă de formă ovală prelungită, cu marginile neregulate, străpunge aggerul și se adâncește pînă la $-1,30$ m de la nivelul actual. Colțul de est al acestei gropi a fost prins încă în 1951 în profilul secțiunii A. Groapa se prelungește de-a lungul valului, avînd o lungime de 2,5 m și o lățime de 0,85 m. Sub humusul modern, umplutura gropii se compune din dărîmăturile zidului de piatră, pămînt negru sfărîmicios amestecat cu mult cărbune, cenușă, oase de animale, obiecte de bronz, fier, os, ceramică lucrată cu roata, precum și numeroase fragmente ceramice lucrate cu mîna. Materialul ceramic însă abundă în special, spre fundul gropii, pînă la $-1,30$ m. Dintre obiectele de bronz semnalăm două aplici de centură în formă de inimă (Pl. I/1, 2) și două aplici din plăci dreptunghiulare cu capetele terminate în antene răsucite spre interior (Pl. I/3, 4). Aceste obiecte au fost găsite la 1,20 m adîncime. Tot la aceeași adîncime s-au mai aflat: partea inferioară a unui picior de pasăre din bronz (Pl. I/11), un obiect de bronz în formă de teslă, probabil de la teaca unui pumnal (Pl. I/7) și patru ace de os (Pl. I/8—10, 13). Dintre obiectele de fier amintim doar un vîrf de lance. Printre fragmentele ceramice de bună factură romană (Pl. II/10, 11) lucrate la roată au apărut și cîteva fragmente de *terra sigillata* de import din Gallia (Lezoux) sau Pannonia (Siscia), precum și fragmente de vase stampilate, imitații locale. Tot în această groapă s-a găsit un opaiț în miniatură (Fig. 2/3). Ceramica lucrată cu mîna este destul de numeroasă, ea constă de obicei din vase în formă de borcan, farfurii etc. (Pl. III/18 și II/14), ori vase de forma ceștilor dacice (Pl. III/19, 21). Scopul acestei gropi nu a putut fi precizat, dar nu ar fi exclus ca în ea să fi fost înfipti stilpi ce susțineau podul de lemn sau drumul de rond. Cea de a doua groapă, aflată în partea de vest a casetei, are o formă neregulată. Umplutura ei constă din dărîmăturile și molozul provenit din zidul castrului, ce se află în imediata apropiere. La fundul gropii s-a găsit un fragment de vas cu suprafața smălțuită gălbui-verzuie. Vasul are forma și factura ceramicii feudale. Din observațiile făcute în cursul săpăturii, întărite de găsirea vasului feudal, rezultă că această groapă a fost practică în epoca construirii cetății feudale, ori a castelului din imediata apropiere. Scoaterea zidului antic în epoca feudală a mai fost constatată și cu ocazia săpăturilor efectuate în 1951.

Caseta II, situată la 6,60 m est de secțiunea A, a fost trasată tot paralel cu zidul de incintă al castrului, pentru a se vedea dacă și în această porțiune există gropi în agger sau nu. Caseta este lungă de 10 m și lată de 3 m. În această casetă, gropile în agger nu au mai fost înregistrate deoarece stratul de cultură are o grosime de circa 0,80 m, iar în el a apărut un bogat și variat material arheologic. Dintre obiectele de fier semnalăm următoarele obiecte: zar, sau închizătoare de la o ușă (Pl. I/18), chei (Pl. I/22, 26, 27), mînere de vase (Pl. I/14, 21), verigă (Pl. I/12), placă de fier (Pl. I/25), cuie (Pl. I/15, 17, 23, 24), lamă de cuțit

(Pl. I/16). Dintre obiectele de bronz amintim o placă dreptunghiulară (Pl. I/6) și un mîner (probabil de la o cravașă) reprezentînd un cap de ciine. Capul ciinelui este bine redat iar la gît are o zgardă ornamentată cu cercuri punctate (Pl. I/5). Ceramica este destul de numeroasă, iar fragmentele ceramice de bună factură romană redau forme de vase de diferite tipuri și dimensiuni. Dintre vasele mari, amfore, castroane etc., semnalăm doar cîteva (Pl. II/4, 6, 19). Au apărut și căni în miniatură (Pl. II/8, 9) care redau fără îndoială forma și ornamentația unor vase mai mari. S-au găsit și cîteva fragmente de opaițe (Fig. 2/1, 4). Ceramica lucrată cu mîna este numeroasă și constant amestecată cu cea de bună factură romană, astfel că din punct de vedere stratigrafic nu se pot face nici un fel de deosebiri, întrucît ea apare la diferite adîncimi, în cadrul aceluiași strat de cultură. Din păcate nu s-au găsit forme întregii de vase, în afară de cești, dar fragmentele păstrate permit totuși o reconstituire parțială. Majoritatea vaselor au forma unor borcane cu mijlocul mai mult sau mai puțin rotunjit (Pl. III/1—4, 6—13). Cea mai mare parte a vaselor sînt neornamentate, dar cîteva au fost împodobite, fie cu briuri alveolare (Pl. III/5), fie cu alveole sau creștături făcute pe munchia buzei (Pl. III/6—7, 16) ori adîncituri făcute cu unghia sub buză (Pl. III/2) sau linii perpendiculare pe întreaga suprafață a vasului (Pl. III/8). Ceștile sînt în cea mai mare parte neornamentate, dar unele au ca podoabe creștături ori alveole (Pl. III/16, 17). Pasta din care au fost confecționate vasele lucrate cu mîna este de obicei proastă și impură, dar bine arsă. Majoritatea vaselor au o culoare cafeniu închisă, ori neagră.

Asemănarea, uneori pînă la identitate a formelor și facturii pe care o prezintă ceramica lucrată cu mîna din castrul de la Gilău, cu cea prefeudală din sec. VI—VII, ne-au determinat inițial să o considerăm prefeudală, iar prezența în castru a fost socotită ca o dovadă a locuirii lui după părăsirea Daciei de către stăpînirea romană. J. Kudrnač și J. Eisner referindu-se la ceramica lucrată cu mîna de la Gilău au atribuit-o slavilor¹². Cercetările din 1956 prin observațiile stratigrafice precise înregistrate au dovedit însă, fără echivoc, că această categorie de ceramică a aparținut mai degrabă populației dacice din epoca romană, deoarece ea a fost aflată în complexe închise (cf. și secțiunile D și F), ce aparțineau atît fazei de locuire a castrului de pămînt, cît și a celui de piatră. Ulterior această categorie de ceramică a mai fost găsită și în alte castre, ori așezări rurale din Dacia romană.¹³ Studiarea și selectarea mai atentă a ceramicii lucrate cu mîna, din așezările rurale romane, ori din cele prefeudale, datate sigur în sec. IV—VII, ar contribui la înțelegerea mai clară a procesului de romanizare, precum și a continuității culturale,

¹² J. Kudrnač, în *VPS*, I, 1956, p. 259 și urm.; J. Eisner, *Rudovat slavonske arheologie*, Praga, 1966, p. 262; M. Rusu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 718.

¹³ PC, p. 19 (Brețcu), p. 31 (Ciunga), p. 40 și urm. (Mugeni), p. 42 și urm. (Obreja), p. 45 și urm. (Odorheiu Bistriței), p. 52 și urm. (Soporul de Cîmpie), p. 59 și urm. (Micia) etc.; N. Gudea, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 503; N. Gudea — I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov — Cumidava*, Brașov, 1971, p. 57 și urm.

deoarece alături de ceramica lucrată cu roata rapidă, de factură sau de tradiție romană, apare frecvent ceramica lucrată cu mîna de tradiție dacică, care în bună parte a aparținut mai degrabă populației autohtone decît slavilor timpurii¹⁴. Vase întregi lucrate cu mîna apar frecvent și în cimitirele creștine de înhumatie din sec. VI—VII. De altfel problema originii ceramicii slave timpurii este discutată în contradictoriu chiar în regiunile de baștină a slavilor¹⁵.

Secțiunea D a fost trasată cu scopul de-a se afla latura de est a castrului, întrucît ea nu se observă clar pe teren ca celelalte trei. Secțiunea este lungă de 23 m și a fost adîncită pînă la pămîntul viu situat la 2,50 m. Încă în cursul săpăturii s-a putut stabili că această secțiune nu se găsește pe latura de est a castrului, cum s-a crezut inițial, ci în interiorul lui. Profilul acestei secțiuni este interesant pentru că oglindește cel puțin trei faze de locuire ale castrului de la Gilău: două din fața castrului de pămînt și una a celui de piatră. Imediat sub humusul modern (Pl. V/D) începe un strat de dărîmături gros de 0,60—1,60 m. Stratul este compus dintr-un pămînt cenușiu amestecat cu mult mortar, pietre, țigle și cărămizi, fragmente ceramice etc. (Pl. V/D). Între m 5—6, la 0,60 m adîncime, se află o bucată compactă dintr-un zid de cărămidă (cărămizile mai erau legate cu mortar) căzută de la un zid din apropiere. Între m. 7—8 la aceeași adîncime se află o altă porțiune de zid alcătuită din pietre legate cu mortar. Sub porțiunea de zid dărîmat se află bucăți de cărămizi și un strat subțire de cărbune gros de 5 cm și lung de 1,20 m. Tot așa, între m 9—10, la 0,80 m adîncime, s-a găsit o altă porțiune de zid formată din cărămizi legate cu mortar. Toate aceste porțiuni de zid provin, fie de la zidul care se află între m 12—13, fie de la un alt zid din apropiere. Între m 13—23 se află o porțiune, unde, în stratul de dărîmături se găsesc numeroase fragmente de țiglă dintre care unele poartă ștampila AL S = *ala Siliana* (Pl. II/1), numele corpului de trupă ce a staționat în castru.¹⁶ Între m 1,60 și 7,40 se află un strat de pietriș și nisip galben, gros de 0,20—0,60 m, care reprezintă un drum. Acest drum are orientarea nord-sud și este așezat direct peste humusul antic. Pe cele două margini ale drumului se află cîte un șanț pentru scurgerea apei. Temelia zidului între m 12—13 străpunge atît dărîmăturile provenite de la barăcile castrului de pămînt, cît și humusul antic, ajungînd pînă la pămîntul neumblat. Particularitatea acestei temelii de zid constă în

¹⁴ M. Rusu, în *Bibl.Hist.Rom.*, XVI, 1975, p. 136; Idem, în *Banatica*, IV, 1977, p. 180 și urm.

¹⁵ I. Bona, în *StZvesti*, XVI, 1968, p. 35 și urm.; D. Teodor, în *MemAnt*, I, 1969, p. 190; Idem, în *Carpica*, V, 1972, p. 105; J. Werner, în *Actes VIII Congr.*, Beograd, I, 1971, p. 243 și urm.; Idem, în *SovArch*, 4, 1972, p. 102.

¹⁶ Țigle cu aceeași ștampilă s-au aflat și în satul vecin, Viștea, unde însă s-a mai găsit și un alt tip de ștampilă: AL(a) SIL(iana) cf. I. Szilágyi, *op. cit.*, p. 118, fig. 2—3; Idem, în *DissPann*, II, 21, p. 36; I. Beneš, în *SPFFBU*, 1970, p. 159 și urm., cu observațiile critice ale lui I. I. Russu, în *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 67. Cele două puncte unde au fost semnalate *villae rusticae* (cf. Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, X, 1973, p. 546) ar putea fi legate tot de castrul de la Gilău.

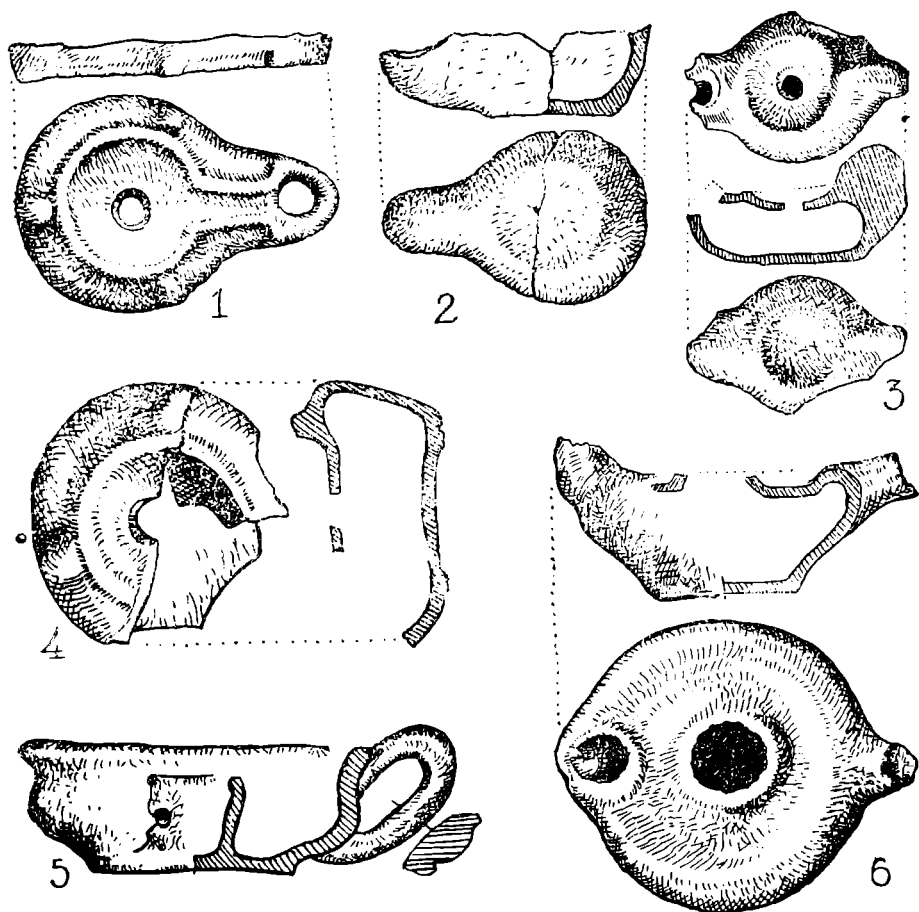

Fig. 2. Opaite romane din castrul de la Gilău.

Abb. 2. Römische Tonlampen aus dem Lager von Gilău.

faptul că pietrele de riu de la bază nu erau legate între ele cu mortar, ci numai cu nisip. Între m 8—23 stratigrafia secțiunii se complică, în sensul că în această porțiune se află dărîmăturile succesive a trei barăci care au ars. Prima baracă era situată între m 10,5 și 15. Pereții ei erau făcuți din lemn cu temelia adîncită în formă de șanț în humusul antic, la —0,60 m. După ce baraca a ars, lipitura de pămînt a pereților împreună cu aceștia s-a dărîmat în amîndouă părțile, astupînd cu chirpic șanțurile temeliilor. În dreptul m 10 în stratul de chirpic, la —1,20 m s-au găsit două monede¹⁷, una de la Hadrian, alta de la Antoninus Pius, fragmentul

¹⁷ Locul descoperirii monedelor a fost marcat cu M (Pl. VD). Dăm mai jos determinarea acestor monede făcută de M. Macrea: 1. Hadrian (117—138) sesterț

unui opaiț (Fig. 2/2), o mandibulă de porc, un fragment de sticlă și o aplică de bronz. Menționăm că aceste obiecte au fost găsite sub stratul de nivelare al castrului de piatră alcătuită din lut galben. Lățimea barăcii era de 4,5 m. A doua baracă este situată începînd de la m 19 și pînă dincolo de m 23. De la această baracă s-a putut sesiza numai un șanț situat în caroul 19—19,70 în care era pusă temelia zidului de lemn al barăcii. Și în acest caz, pereții de lemn s-au dărîmat umplînd cu chirpic șanțul în care era înfiptă temelia zidului de lemn.

A treia baracă este cuprinsă între m 18 și 22,50. Șanțurile pentru temelia zidului de lemn erau adîncite cu circa 0,70 m în humusul antic. Pe podeaua barăcii care era așezată direct peste humusul antic, s-au găsit numeroase obiecte puternic arse, dintre care menționăm: un *umbo* de fier de la un scut, două vîrfuri de lance, cuie (Pl. I/19, 20, 29), apoi numeroase nituri de bronz, provenind probabil de la o *lorica*, două opaițe (Fig. 2/5, 6), o farfurie, trei vase și un ulcior (Pl. I/13, 16—20). În șanțul din dreptul m 22, s-a găsit o ulcică aproape întreagă (Pl. I/22). Pereții barăcii s-au dărîmat spre est, iar acoperișul spre vest, după cum rezultă din stratul de cenușă amestecat cu cărbune dintre m 15—18. Printre fragmentele ceramice de bună factură romană aflate în această secțiune (Pl. I/2, 15) s-au găsit și cîteva cioburi lucrate cu mîna de factură dacică, dintre care menționăm în special un fragment de vas ornamentat cu briu alveolat (Pl. III/14).

În stratul de humus antic, gros de 0,60—0,80 m, sub dărîmăturile romane, s-au găsit numeroase fragmente ceramice neolitice aparținînd culturii Tisa (Fig. 3). Ceramica neolitică, în afară de diferite butoane ori tortițe nu are alte ornamente. Acest fenomen, după cum l-am putut observa și la ceramica provenită din alte stațiuni similare din Transilvania, constituie o trăsătură caracteristică a fazei a II-a a culturii Tisa.¹⁸ Printre diferitele fragmente de vase predomină în special cele cu picior mai mult sau mai puțin înalt. Grosimea și întinderea stratului de cultură, ca și numeroasele fragmente ceramice, aflate însă sporadic în celelalte secțiuni, arată, că așezarea de tip Tisa era întinsă și a durat destul de mult.

Secțiunea E, lungă de 28 m, a fost trasată pentru precizarea sistemului de apărare pe latura de nord a castrului. Zidul de incintă a apărut între m 15,50 și 16,80, imediat sub stratul de humus modern. La adîncimea de 0,50 m zidul era format din blocuri mari de piatră, puțin fasonată, dar bine legate cu mortar. Sub primul rînd de blocuri fasonate se afla

Av. [IMP CAESAR TRAIAN]NUS [HADRIANUS AVG]. Bustul împăratului îmbrăcat și cu laur spre dreapta. Rv. Moneda fiind prost conservată nu se poate determina mai precis. 2. Antoninus Pius (148) Sesterț. Av. Legenda stearsă. Capul împăratului cu cunună de laur spre dreapta. Rv. [AN]NO-NA AVG COS III SC. Annona în picioare spre stînga, în fața unui *modius*, ține în dreapta două spice, iar în stînga o ancoră. Cerc de perle. Conservarea foarte bună. Diam. 32 mm, greut. 21,9 g, Cohen, II, nr. 39; Strack, III, nr. 1011.

¹⁸ N. Vlăssă, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 28 și urm.; M. Rusu în *Banatica*, I, 1971, p. 80 și urm.

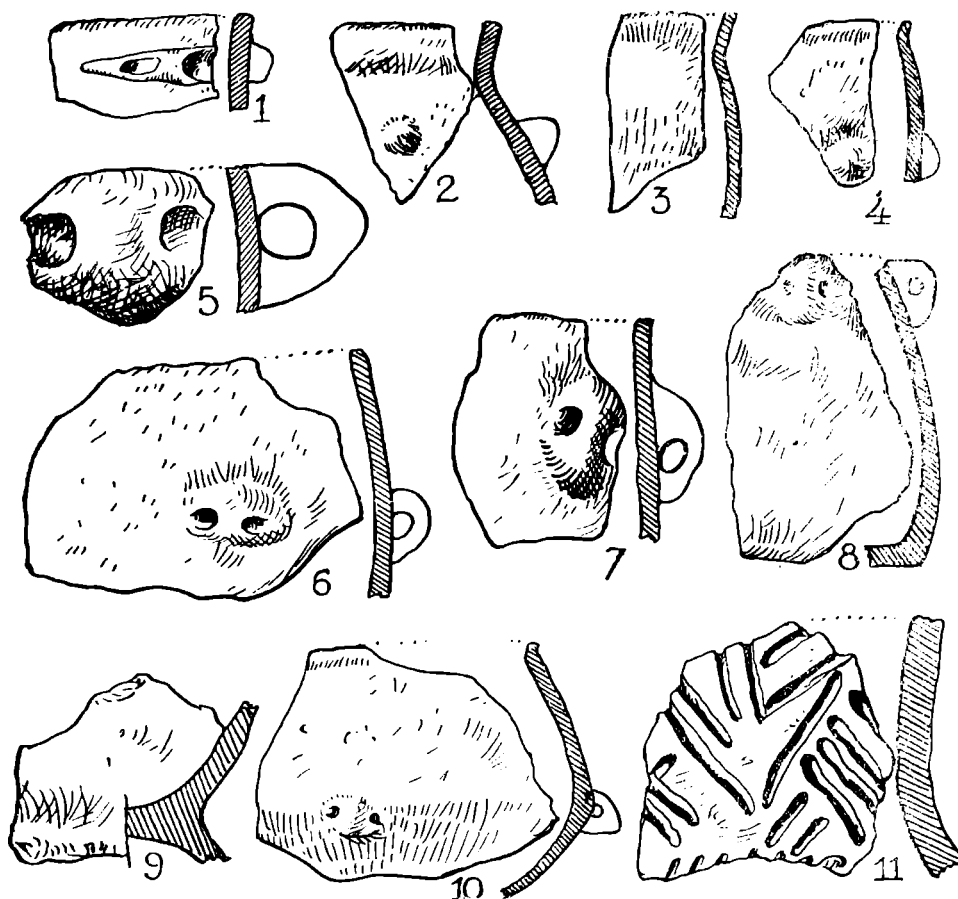

Fig. 3. Ceramică eneolitică din castrul roman de la Gilău.
Abb. 3. Äneolithische Tonware aus dem Römerlager von Gilău.

un strat de mortar, gros de 10 cm care desparte temelia de zidul propriu-zis. Temelia zidului se adâncește pînă la 1,60 m de la nivelul actual și este formată din piatră de râu nelegată cu mortar. Pietrele sînt așezate simetric „în picioare”, iar spațiile goale dintre ele sînt umplute cu pămînt, la fel ca și la celelalte secțiuni. (A—C). Înspre interiorul castrului, între m 11—15,5, se află aggerul din pămînt compact și bine tasat. El este format în cea mai mare parte din lut brun printre care se intercalează fișii de lut galben. În interiorul valului, la distanțe care variază între 0,50 și 0,80 m s-au putut sesiza, în trei cazuri, urme compacte de grinzi putrezite care taie valul de-a lungul (Pl. IV/E). Aceste grinzi, împreună cu cele ce îmblăneau fețele exterioare, formau scheletul de lemn al valului de pămînt în timpul funcționării lui. Aggerul s-a păstrat

pe o lățime de 4,50 m și o înălțime de 1,80 m. La capătul dinspre interior, valul este întrerupt de o groapă mare, umplută cu multă cenușă, chirpic și dărîmături. Parte din aceste dărîmături acoperă un strat de nisip gălbui cuprins între m 3,80—6,50, care eventual ar indica *via sagularis*. Mai departe, spre interiorul castrului urmează un strat gros de dărîmături ce provin de la o construcție de piatră din apropiere. În stratul de dărîmături cuprins între m 0—11 s-au găsit puține fragmente ceramice, dintre care menționăm doar două farfurii, o strachină mică, (Pl. II/5, 12, 21) și un fund de ceașcă dădică lucrată cu mina (Pl. III/17). Porțiunea dintre m 16—28 cuprinde berma și șanțurile de apărare ale castrului de pămînt și de piatră. Sub humusul modern se află un strat de dărîmături provenit de la surparea zidului de incintă, care s-a scurs în pantă pînă în șanțul de apărare. În acest strat, de culoare negricioasă se află mortar, pietre, fragmente de țiglă și cărămizi, oase de animale etc. Între m 17—21, se află berma castrului de piatră formată dintr-un strat de lut galben, scos din vîrfurile șanțului de apărare (Pl. IV/E). Berma castrului de piatră se suprapune peste berma și șanțul castrului de pămînt. Aceeași situație a fost sesizată parțial și în secțiunile A și C de pe latura de sud a castrului. Porțiunea de bermă a castrului de pămînt care a mai rămas este cuprinsă între m 17—19 și se află direct peste humusul antic. Stratul de pămînt negru închis, intermediar între cele două berme, împreună cu cel ce umple șanțul castrului de pămînt, a fost depus intenționat cu ocazia construirii zidului de piatră, pentru a crea în fața temeliei lui o bază cît mai solidă. Menționăm că, atît în acest strat, cît și în pămîntul de umplutură al șanțurilor de apărare, nu s-au găsit urme de dărîmături, sau de mortar. Primul șanț de apărare al castrului de pămînt are vîrfurile în dreptul m 21 și adîncimea de 1,30 m față de bermă. Escarpa este puțin înclinată, dar contraescarpa era abruptă. Cel de al doilea șanț are vîrfurile în dreptul m 24. Escarpa este abruptă, iar contraescarpa lipsește deoarece a fost tăiată de șanțul castrului de piatră. Terenul fiind în pantă, adîncimea lui față de bermă era de 2 m. Pe această latură au fost înregistrate deci numai șanțurile din faza a doua, lipsind șanțul din prima fază, care putea fi eventual primul șanț refolosit și în faza a doua. Șanțul de apărare corespunzător fazei de piatră are vîrfurile în dreptul m 25,5 și adîncimea față de bermă de 2,60 m, iar deschiderea maximă de 4 m. În perioada de funcționare șanțul s-a umplut pe o înălțime de circa 80 cm cu pămînt negru fără dărîmături și mortar. În schimb, perioada de dărîmăre și demolare a zidului este marcată printr-un strat de pămînt negru-cenușiu ce cuprinde mult mortar, țigle, cărămizi și pietre căzute din zid. Deci, pe această latură s-au înregistrat clar doar două faze: una de pămînt și una de piatră (în care includem și perioada de dărîmăre a zidului).

Secțiunea F. Deoarece s-a dovedit că zidul apărut în secțiunea D nu aparține laturii de est a castrului, așa cum s-a presupus inițial, s-a trasat o nouă secțiune, dincolo de șanțul cetății feudale (Pl. VI și Pl. V/F). În această secțiune lungă de 23 m, deși terenul a fost parțial deranjat de o

construcție feudală, se pot observa principalele elemente ale castrului roman de piatră. Temelia zidului de incintă apare între m 12,5 și 14,8. Lățimea temeliei este neobișnuit de mare în comparație cu celelalte ziduri ale curtinei aflate în secțiunile A—C și E. Se pare că temelia zidului a fost proiectată inițial între m 12,5 și 13,8, dar din motive pe care nu le cunoaștem (probabil o refacere) ea a fost schimbată între m 13,5 și 14,8 după cum ar reieși din pământul de umplutură al aggerului ce acoperă o parte din temelia proiectată inițial. Restul zidului roman a fost scos în epoca feudală, probabil cu ocazia construirii zidului din imediata apropiere (m. 18—19). Între m 8 și 13,5 este cuprins aggerul castrului, format din fișii de lut galben și brun bine tasate. Aggerul s-a păstrat pe o grosime de 1,75 m. Menționăm că în stratul de lut galben din umplutura aggerului în caroul 8,5—9, la 0,50 m adâncime, a apărut partea inferioară a unui *dolium* mare în care printre alte fragmente ceramice de bună factură romană s-a găsit și un fragment de vas lucrat cu mâna, de factură dacică. Între m 1,5 și 5 sub stratul de dărîmături a apărut un strat compact de nisip. Între m 6 și 8,5, la baza interioară a aggerului, se află un strat de chirpic, amestecat cu cenușă, precum și o groapă lată de 0,50 m, ce se adâncește în humusul antic cu 0,40 m. Stîlpul ce era înfipt în groapa respectivă, gros de circa 40 cm sprijinea foarte probabil peretele format din grinzi longitudinale ce căptușea fața exterioară a aggerului care în urma unui incendiu, împreună cu pământul ars din apropiere, s-a scurs formînd un strat compact de arsursă, gros de 40—50 cm, umplînd totodată și groapa stîlpului. După ce peretele de lemn a ars, lutul galben sau brun ce alcătua aggerul s-a scurs spre interiorul castrului acoperind stratul de chirpic. În acest strat, dar și în groapă, s-au găsit numeroase fragmente ceramice de factură romană și bucăți de geam. Lipind bucățile de sticlă s-au putut reconstitui două laturi ale geamului, deoarece marginile lui sînt mai îngropate și rotunjite. Pe unele porțiuni din marginile geamului s-au păstrat, pe amîndouă părțile, bucăți compacte din mortarul care îl fixa în canaturile ferestrelor. În două cazuri, am găsit în acest mortar cuie mici de fier și urme de lemn imprimate. Inițial s-a crezut că bucățile de geam, ca și chirpicul, provin de la peretele unei barăci, prăbușite în urma incendiului în șanțul care constituie temelia peretelui de lemn și că această baracă a aparținut lagărului de pământ. Acestei interpretări însă i se opune faptul că aggerul de pământ exista în momentul cînd a ars stîlpul și peretele respectiv de lemn, deoarece, nivelul de la care este înregistrată partea superioară a gropii se află cu circa 40 cm deasupra bazei valului de pământ. În această situație cea mai plauzibilă explicație rămîne aceea că stîlpul și peretele sprijineau aggerul, dar în acest caz este greu de explicat cum au ajuns fragmentele de sticlă provenite de la o fereastră în acel loc. Groapa de la începutul secțiunii, umplută cu pământ negru amestecat cu multă cenușă și chirpic fiind acoperită de un strat de chirpic și dărîmături, ultimele aparținînd castrului de piatră, este probabil contemporană cu acesta.

Berma și șanțurile de apărare ale castrului de piatră sau de pământ de pe această latură nu au mai putut fi sesizate, deoarece pe locul lor s-a construit o clădire feudală. Între m 18 și 19 se află un zid de piatră legat cu mortar ce se adâncește pînă la 3 m sub nivelul actual. Dărîmăturile acestei construcții pot fi observate atît între m 13—18, cît și între m 19—23. Stratul de dărîmături, gros de 3 m, cuprins între m 19 și 23, ar indica în acest loc existența unei pivnițe. În stratul de dărîmături feudale s-au găsit cîteva fragmente ceramice care pe baza formei și a facturii pot fi datate în sec. XV—XVI (Fig. 4). Nivelul de călcare al perioadei cînd clădirea feudală era în folosință este indicat de un strat subțire de nisip, cuprins între m 11—17 și care se suprapune peste stratul de dărîmături din epoca romană. Într-o perioadă, probabil, contemporană cu construirea castrului feudal, peste dărîmăturile construcției din sec. XV—XVI, s-au făcut trei nivelări, după cum rezultă din straturile ce cuprind țigle și cărămizi feudale mai recente. Deocamdată, nu s-au putut urmări mai în de-aproape celelalte părți ale acestei construcții feudale, care, pe baza ceramicii a aparținut perioadei de funcționare a cetății feudale pomenită în documentele din sec. XV—XVI.

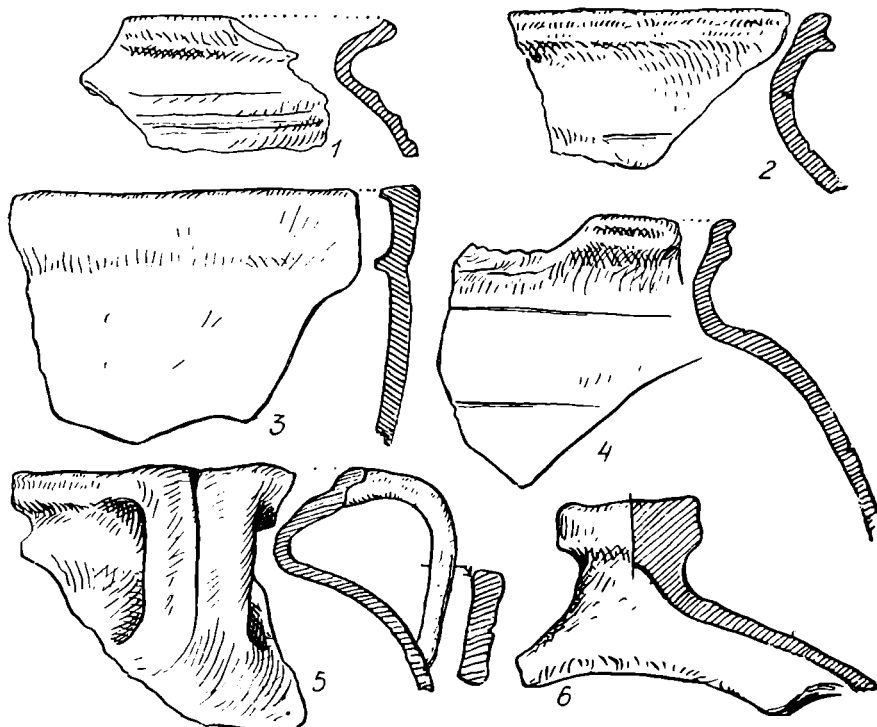
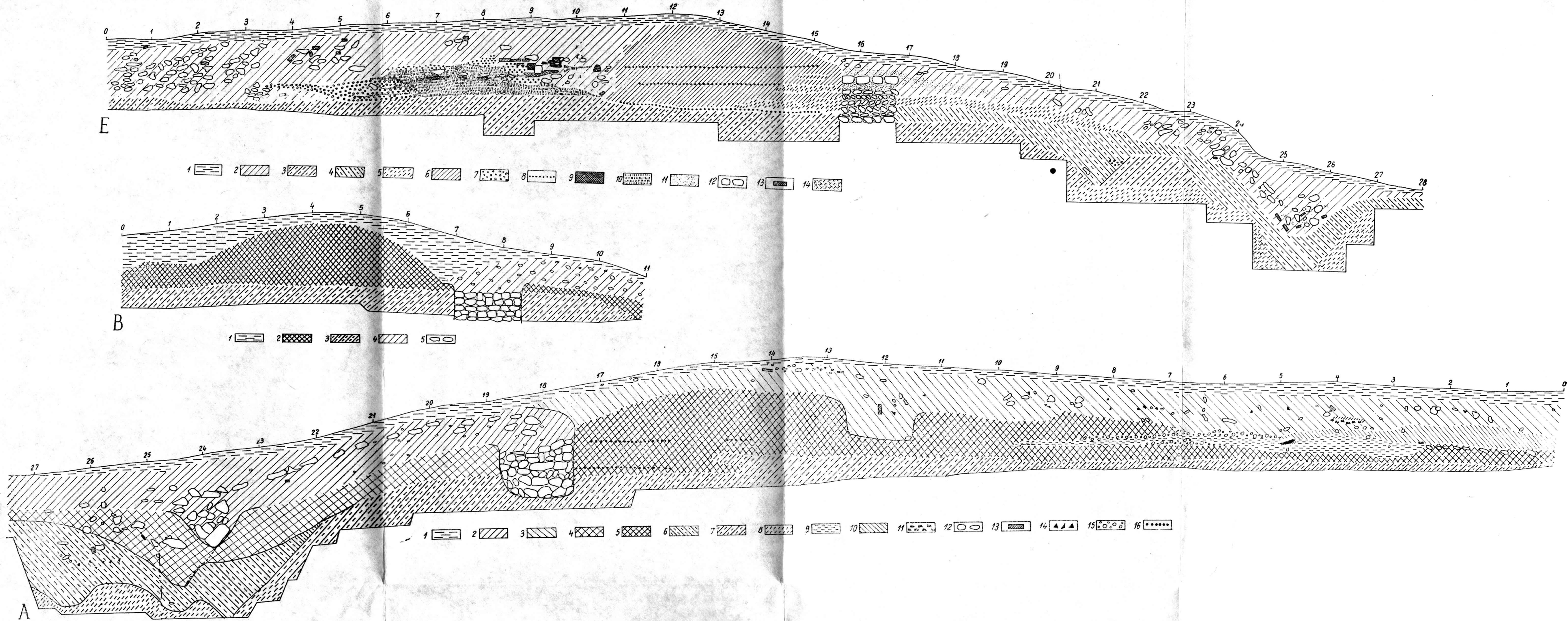

Fig. 4. Ceramică feudală din secțiunea F.
Abb. 4. Mittelalterliche Tonware aus Schnitt F.

Pl. IV. A. Profilul secțiunii A, peretele de vest: 1. Humus modern, 2. Strat de dărâmturi, 3. Strat de cultură din faza castrului de piatră, 4. Lut brun-deschis din umplutura șanțului, 5. Lut brun-deschis din agger, 6. Pământ negru din umplutura șanțurilor, 7. Humus antic (eneolitic), 8. Lut galben, 9. Humus amestecat cu cenușă, 10. Humus amestecat cu lut galben, 11. Cărbune, 12. Pietre, 13. Țigle, cărămizi, 14. Ceramică romană, 15. Strat de pietriș și nisip, 16. Lemn putrezit.

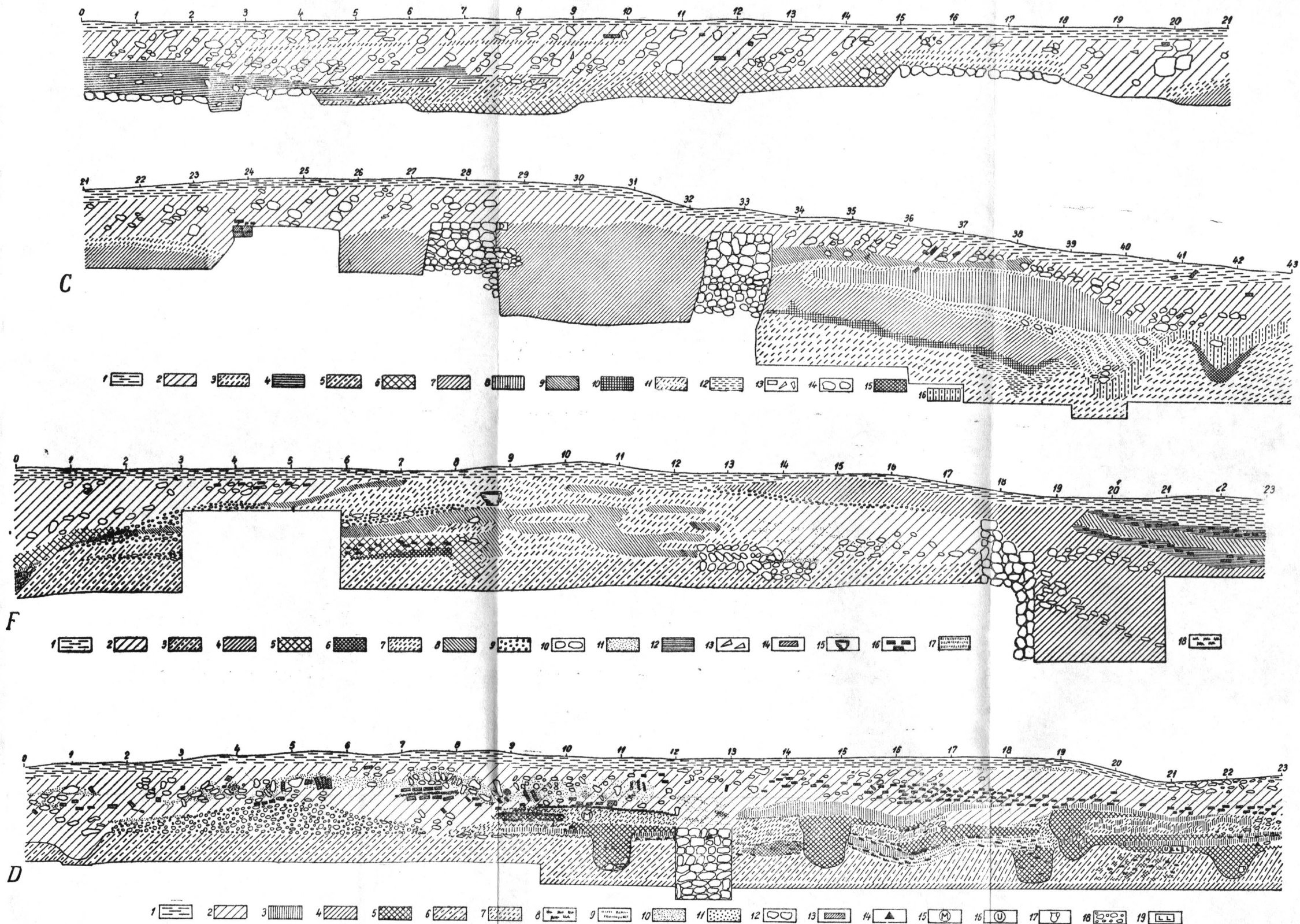
Taf. IV. A. Profil des Schnittes A, Westwand: 1. Jetziger Humus, 2. Trümmerschicht, 3. Wohnschicht aus der Steinphase des Lagers, 4. Hellbrauner Lehm von der Fällerde des Grabens, 5. Hellbrauner Lehm aus dem agger, 6. Schwarze Erde von der Füllung der Gräben, 7. Antiker (äneolithischer) Humus, 8. Gelber Lehm, 9. Humus mit Asche vermisch, 10. Humus mit gelbem Lehm vermengt, 11. Kohle, 12. Steine, 13. Dach- und Mauerziegel, 14. Römische Tonware, 15. Kies- und Sandschicht, 16. Verfautes Holz.

Pl. IV. B. Profilul secțiunii B, peretele sudic: 1. Humus modern, 2. Lut brun deschis din agger, 3. Humus antic, 4. Dărâmturile zidului, 5. Pietre.

Taf. IV. B. Profil des Schnittes B, Südwand: 1. Jetziger Humus, 2. Hellbrauner Lehm, vom agger, 3. Antiker Humus, 4. Mauertrümmer, 5. Steine.

Pl. IV. E. Profilul secțiunii E, peretele vestic: 1. Humus modern, 2. Strat de dărâmturi, 3. Humus antic, 4. Pământ negru din umplutura șanțurilor, 5. Lut galben, 6. Lut brun deschis din agger, 7. Strat de pietriș, 8. Lemn putrezit, 9. Chirpic, 10. Cenușă, 11. Mortar, 12. Pietriș, 13. Țigle, cărămizi, 14. Strat de pietriș galben.

Taf. IV. E. Profil des Schnittes E, Westwand: 1. Jetziger Humus, 2. Trümmerschicht, 3. Antiker Humus, 4. Schwarze Erde von der Füllung der Gräben, 5. Gelber Lehm, 6. Hellbrauner Lehm vom agger, 7. Kiesschicht, 8. Verfautes Holz, 9. Gebrannter Lehmverputz, 10. Asche, 11. Mörtel, 12. Steine, 13. Dach- und Mauerziegel, 14. Gelbe Kiesschicht.

Pl. V. C. Profilul secțiunii C, peretele estic: 1. Humus modern, 2. Strat de dărămături, 3. Lut galben, 4. Strat brun-închis cu pietriș, 5. Pământ amestecat cu cărbune și ceramică, 6. Humus antic, 7. Lut brun-închis, 8. Lut brun din umplutura șanțului, 9. Dărămături cu mult mortar, 10. Pământ negru închis, 11. Dărămături cu mortar, cărămizi, țiglă, 12. Pământ negru brun din umplutura șanțului, 13. Țigle, cărămizi, 14. Pietre, 15. Strat de culoare galbenă închisă (depunere), 16. Strat de culoare negricioasă cu mici urme de dărămături. D = diploma.

Taf. V. C. Profil des Schnittes C, Ostwand: 1. Jetziger Humus, 2. Trümmerschicht, 3. Gelber Lehm, 4. Dunkelbraune Kiesschicht, 5. Erde gemischt mit Kohlen und Tonscherben, 6. Antiker Humus, 7. Dunkelbrauner Lehm, 8. Brauner Lehm von der Füllerde des Grabens, 9. Schutt mit viel Mörtel, 10. Tiefschwarze Erde, 11. Schutt mit Mörtel, Dach- und Mauerziegeln, 12. Braunschwarze Füllerde des Grabens, 14. Dach- und Mauerziegeln, 15. Steine, 16. Dunkelgelbe Schicht (Ablagerung), 17. Schwärzliche Schicht mit geringen Trümmerspuren. D = Diploma.

Pl. V. F. Profilul secțiunii F, peretele nordic: 1. Humus modern, 2. Strat de dărămături romane, 3. Humus antic, 4. Strat de dărămături feudale, 5. Pământ ars, 6. Strat de chirpic cu pământ negru, 7. Lut galben, 8. Lut brun, 9. Strat de pietriș, 10. Pietre, 11. Mortar, 12. Strat cu țigle și cărămizi feudale, 13. Ceramică, 14. Cărămizi romane, 15. Dolium, 16. Țigle și cărămizi feudale, 17. Pământ amestecat cu cenușă, 18. Cărbune.

Taf. V. F. Profil des Schnittes F, Nordwand: 1. Jetziger Humus, 2. römische Trümmerschicht, 3. Antiker Humus, 4. Mittelalterliche Trümmerschicht, 5. Gebrannte Erde, 6. Schicht von gebrannten Lehmverputz mit schwarzer Erde, 7. Gelber Lehm, 8. Brauner Lehm, 9. Kiesschicht, 10. Steine, 11. Mörtel, 12. Schicht mit mittelalterlichen Dach- und Mauerziegeln, 13. Tonware, 14. römische Ziegeln, 15. Dolium, 16. Mittelalterliche Dach- und Mauerziegeln, 17. mit Asche vermischte Erde, 18. Kohle.

Pl. V. D. Profilul secțiunii D, peretele nordic: 1. Humus modern, 2. Dărămături romane, 3. Pământ negru, 4. Lut brun închis, 5. Pământ ars, 6. Humus antic (eneolitic), 7. Lut galben, 8. Cărbune, 9. Cenușă, 10. Mortar, 11. Nisip, 12. Pietre, 13. Cărămizi romane, 14. Ceramică, 15. Monede, 16. Umbo, 17. Vase întregi, 18. Pietriș, 19. Lucernae.

Taf. V. D. Profil des Schnittes D, Nordwand: 1. Jetziger Humus, 2. römische Trümmer, 3. Schwarze Erde, 4. Dunkelbrauner Lehm, 5. Gebrannte Erde, 6. Antiker (äneolithischer) Humus, 7. Gelber Lehm, 8. Kohle, 9. Asche, 10. Mörtel, 11. Sand, 12. Steine, 13. römische Ziegel, 14. Tonware, 15. Münzen, 16. Umbo, 17. Ganze Gefässe, 18. Kies, 19. Tonlampe.

Berma și șanțurile de apărare ale castrului de piatră sau de pământ de pe această latură nu au mai putut fi sesizate, deoarece pe locul lor s-a construit o clădire feudală. Între m 18 și 19 se află un zid de piatră legat cu mortar ce se adâncește pînă la 3 m sub nivelul actual. Dărîmăturile acestei construcții pot fi observate atît între m 13—18, cît și între m 19—23. Stratul de dărîmături, gros de 3 m, cuprins între m 19 și 23, ar indica în acest loc existența unei pivnițe. În stratul de dărîmături feudale s-au găsit cîteva fragmente ceramice care pe baza formei și a facturii pot fi datate în sec. XV—XVI (Fig. 4). Nivelul de călcare al perioadei cînd clădirea feudală era în folosință este indicat de un strat subțire de nisip, cuprins între m 11—17 și care se suprapune peste stratul de dărîmături din epoca romană. Într-o perioadă, probabil, contemporană cu construirea castrului feudal, peste dărîmăturile construcției din sec. XV—XVI, s-au făcut trei nivelări, după cum rezultă din straturile ce cuprind țigle și cărămizi feudale mai recente. Deocamdată, nu s-au putut urmări mai în de-aproape celelalte părți ale acestei construcții feudale, care, pe baza ceramicii a aparținut perioadei de funcționare a cetății feudale pomenită în documentele din sec. XV—XVI.

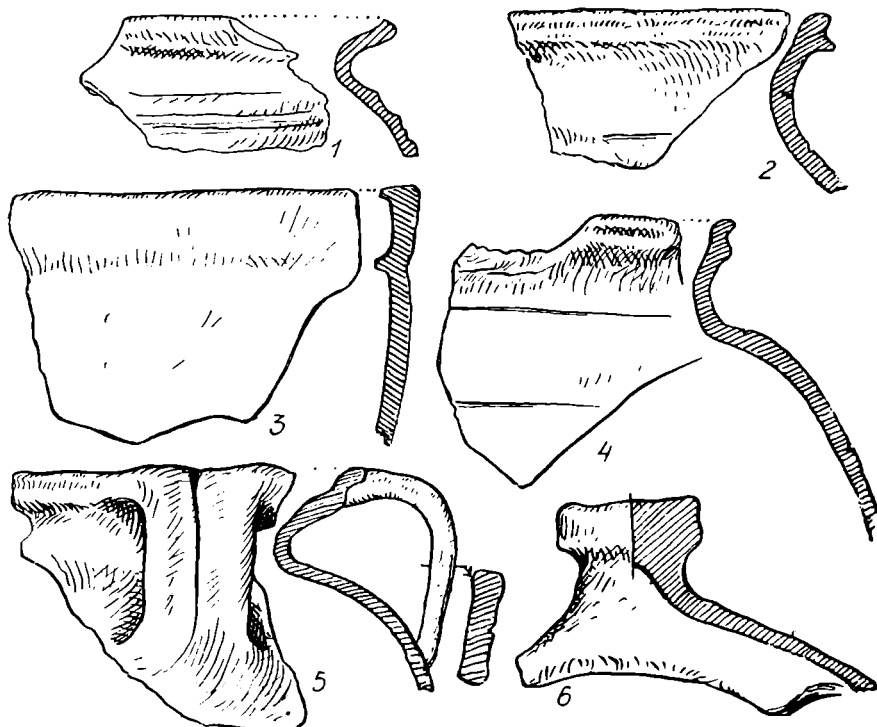

Fig. 4. Ceramică feudală din secțiunea F.
Abb. 4. Mittelalterliche Tonware aus Schnitt F.

Berma și șanțurile de apărare ale castrului de piatră sau de pământ de pe această latură nu au mai putut fi sesizate, deoarece pe locul lor s-a construit o clădire feudală. Între m 18 și 19 se află un zid de piatră legat cu mortar ce se adâncește pînă la 3 m sub nivelul actual. Dărîmăturile acestei construcții pot fi observate atît între m 13—18, cît și între m 19—23. Stratul de dărîmături, gros de 3 m, cuprins între m 19 și 23, ar indica în acest loc existența unei pivnițe. În stratul de dărîmături feudale s-au găsit cîteva fragmente ceramice care pe baza formei și a facturii pot fi datate în sec. XV—XVI (Fig. 4). Nivelul de călcare al perioadei cînd clădirea feudală era în folosință este indicat de un strat subțire de nisip, cuprins între m 11—17 și care se suprapune peste stratul de dărîmături din epoca romană. Într-o perioadă, probabil, contemporană cu construirea castrului feudal, peste dărîmăturile construcției din sec. XV—XVI, s-au făcut trei nivelări, după cum rezultă din straturile ce cuprind țigle și cărămizi feudale mai recente. Deocamdată, nu s-au putut urmări mai în de-aproape celelalte părți ale acestei construcții feudale, care, pe baza ceramicii a aparținut perioadei de funcționare a cetății feudale pomenită în documentele din sec. XV—XVI.

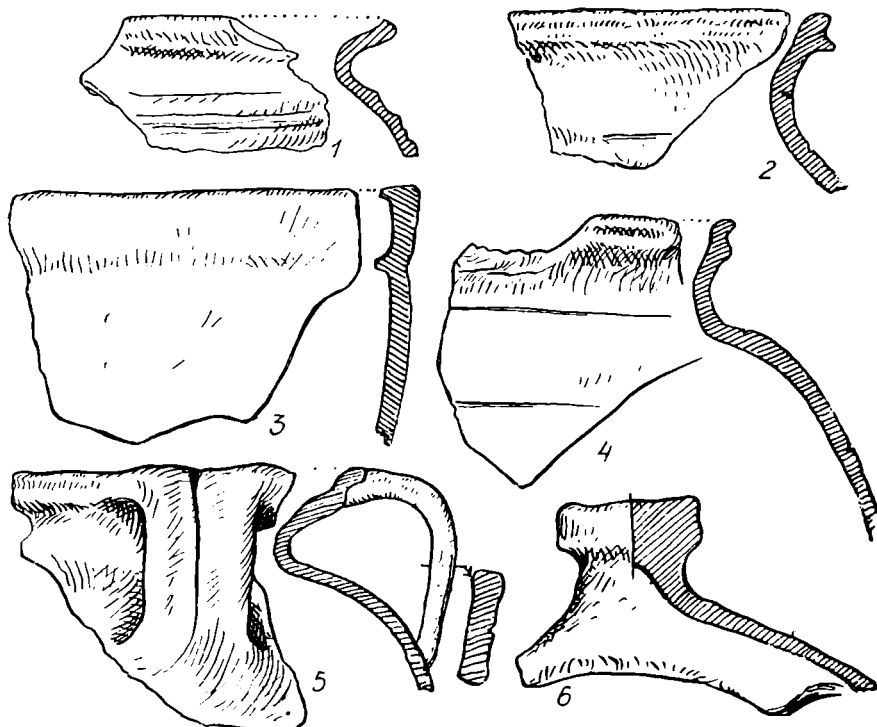

Fig. 4. Ceramică feudală din secțiunea F.
Abb. 4. Mittelalterliche Tonware aus Schnitt F.

CASTRUL DE PĂMÎNT

Secțiunile trasate pe cele patru laturi ale castrului au permis să se facă unele precizări referitoare la dimensiunile și părțile componente ale castrului de pământ. Astfel, pe cele patru laturi secționate s-a găsit un *vallum* de pământ lat de 4,5—5 m și înalt de 1,40—2 m. Acest val constituia inițial incinta castrului de pământ. Numai în secțiunea F s-au putut observa urmele unui stîlp și ale peretelui de lemn ce susținea valul să nu se năruie. De asemenea între fișiiile orizontale formate din pământ brun ori galben, bine tasat, s-au sesizat, în secțiunile A și E, urme orizontale de lemn putrezit care provin de la birnele transversale ce formau scheletul de lemn al valului în timpul funcționării lui. Podul de lemn din spatele parapetului sau drumul de rond pe care circulau soldații, era înfipt și așezat deasupra valului, iar urcarea pe acest drum se făcea probabil cu ajutorul unor scări de lemn. *Via sagularis* a fost sesizată doar în secțiunile A și E. Peste berma castrului de pământ s-a suprapus aproape peste tot zidul castrului de piatră făcut în tehnica *opus incertum*; de aceea, ea a fost înregistrată aproape integral numai într-un singur caz, pe latura de nord. Șanțurile castrului de pământ au fost găsite în trei secțiuni (A, C, și E). Că aceste șanțuri aparțin castrului de pământ și nu celui de piatră ne-o dovedește umplutura lor, care este formată din pământ negru, fără urme de dărîmături, mortar, țigle etc. Alte componente ale castrului de pământ s-au constatat în secțiunea C și D din interiorul castrului. Tot în secțiunea D s-a dezvelit un drum, lat de 6 m, format din nisip și pietriș de culoare gălbuie, ce avea la cele două margini câte o rigolă pentru scurgerea apei. În aceeași secțiune s-au mai aflat urmele a trei barăci în care locuiau soldații. Barăcile aveau o lățime de 4,5 m iar pereții erau făcuți din lemn cu temelia așezată lingă un șanț ce se adîncea cu aproximativ 0,60 m. Interiorul barăcii, precum și șanțurile, sînt umplute acum cu lutul provenit de la lipitura pereților, care, prin ardere a devenit de culoare cărămie sau neagră. În una din aceste barăci, pe podea, s-au găsit o vatră de foc, mai multe fragmente ceramice aparținînd la cinci vase întregibile, două lucerne, un *umbo* de fier de la scut, precum și numeroase nituri de bronz provenind probabil de la o *lorica*. Toate obiectele găsite aici au fost puternic arse în incendiul care a distrus baraca. În interiorul celorlalte barăci inventarul descoperit este de asemenea bogat, ceea ce dovedește că soldații n-au mai avut timpul să-și salveze avutul înaintea distrugerii barăcilor prin incendiu. Aceste barăci aparțin castrului de pământ, fapt dovedit de existența unui zid de piatră gros de 1,20 m, care străpunge stratul de chirpic provenit de la dărîmarea unei barăci. Mai amintim că în dreptul m 10, la 1,20 m adîncime sub un strat de lut galben, dar deasupra stratului de chirpic compact, s-au găsit două monede: un sestert de la Hadrian și altul de la Antoninus Pius din anul 148 e.n. Moneda lui Antoninus Pius, găsită sub stratul de nivelare al castrului de pământ

indică termenul *post quem* pentru construirea zidului și probabil a castrului de piatră.

Observațiile stratigrafice înregistrate în secțiunile C și D arată clar că au existat două faze de locuire în perioada de funcționare a castrului de pământ, reprezentate prin suprapunerea barăcilor incendiate. Caracterul limitat al cercetărilor efectuate la Gilău, face dificilă posibilitatea de-a dovedi cu certitudine și existența a două faze de construcție ale castrului de pământ. Totuși, au fost înregistrate câteva observații suficiente de concludente în favoarea acestei ipoteze. Astfel, pe latura de sud, în secțiunile A și C, au fost înregistrate câte trei șanțuri de apărare, dintre care primul, cel mai apropiat de val, a fost umplut cu pământ negru, similar culatoristic cu humusul antic, înainte de perioada când funcționau celelalte două șanțuri de apărare. Această observație pledează clar în favoarea ipotezei că pe această latură a fost o perioadă când castrul de pământ avea numai un șanț de apărare, deci celelalte două șanțuri de apărare funcționau într-o altă fază. Este adevărat că pe latura de nord, în secțiunea E, s-au înregistrat numai două șanțuri de apărare corespunzătoare celei de a doua faze de funcționare a castrului de pământ, dar nu este exclus ca primul șanț să fi fost folosit inițial și în prima fază de funcționare a castrului de pământ. Pe laturile de vest și est nu au fost secționate șanțurile de apărare. În schimb, aggerul de pe latura de vest are o structură aparte după cum rezultă din profilul secțiunii B. Inițial s-a înălțat un nucleu din lut brun deschis, bine tasat care se pare că a fost căptușit la cele două extremități cu gllii de iarbă după cum rezultă din pământul negru (humus) gros de 0,60—1 m ce îl acoperă. Valul propriu-zis (*vallum*) ce cuprindea și ipalisada împreună cu parapetul și drumul de rond se pare că nu a suferit schimbări structurale nici în perioada de funcționare a castrului de piatră, rămânând fără schimbări prea mari de-a lungul întregii perioade de funcționare a castrului de la Gilău. Pe laturile de sud și de nord, în structura nucleului format din lut brun, au fost înregistrate câte două sau trei dungi castanii, provenite de la șirurile de grinzi transversale, așezate la intervale de circa 60 cm, ce alcătuiau scheletul din lemn, împreună cu pereții exteriori, formați din grinzi dispuse longitudinal, ce sprijineau aggerul să nu se prăbușească. Probabil că în faza a doua cu pământul scos din cele două șanțuri nou săpate s-a înălțat aggerul, sprijinit de data aceasta cu pereți din grinzi longitudinale ce erau susținuți la intervale de circa 4 m de stâlpi înfipți vertical.

Pentru înțelegerea tehnicii de construcție folosită de romani la înălțarea castrilor, de un real folos ne-au fost, pe lângă relatările izvoarelor antice și reprezentările de pe Columna lui Traian¹⁹, observațiile strati-

¹⁹ C. Cichorius. *Die Reliefs der Trajanssäule*. Berlin, 1900, pl. IV/4, XII/32; XLVII/165—167; LIII/190; LIV/195—196; LXXXVIII/317; XCVIII/354—357; Caesar, *BellGall.*, II, 5, V, 42, VII, 72, VIII 9; Hyginus, *De. mun. castr.* 21, 49, 50, 51, 52, 56. Pentru relatările lui Polybius vezi E. Fabricius, în *JRS*, 1932, p. 78 și urm.; A. Oxé, în *BJ*, 1939, p. 47 și urm.; L. Rossi, *Traian's Column and the Dacian Wars*, 1971, p. 165 și urm.

grafice înregistrate la unele castre din Dacia²⁰, ori, încercările de reconstituire făcute mai recent la cîteva castre din Germania și Britania²¹.

Analizînd principalele elemente tehnice folosite de romani în primele decenii după cucerirea Daciei la înălțarea sistemelor lor de apărare, am ajuns la concluzia că ei au utilizat trei tehnici principale de construcție: a) castelele de lemn (*vallum*); b) castelele de pămînt ridicate în tehnica *murus caespiticius* și c) castelele cu ziduri din piatră sau cărămidă. La acestea se mai adaugă unele variante, chiar îmbinări de tehnici sau inovații generalizate pe spații întinse ale imperiului roman, în decursul sec. II—III e.n. De fapt fiecare castru prezintă unele particularități cauzate firesc de anumiți factori obiectivi, deoarece fiecare unitate (ală, cohortă etc.) a trebuit să țină seama de ei. Astfel, de pildă, așezarea castrului era în funcție de poziția geografică, strategică, iar tehnica de construcție depindea de posibilitățile de procurare a materiei prime: lemn, piatră, cărămizi etc.

I. Cele mai concludente elemente tehnice și observații stratigrafice pentru reconstituirea unui castru de lemn ni le oferă cercetările efectuate la castrul de la Hoghiz²². Zidul de incintă sau *vallum*-ul castrului de la Hoghiz consta dintr-o palisadă complexă alcătuită din două compartimente distincte, primul lat de 3 m și al doilea de 4 m, ce sînt delimitate de trei șiruri de stîlpi înfipti vertical și așezați la anumite distanțe pentru a sprijini pereții exteriori formați din birne longitudinale intercalate de șiruri de birne transversale. Detaliile tehnice de construcție pot fi relativ ușor reconstituite după imaginile sugestive, redată pe Columna lui Traian²³. Primul compartiment, sau zidul de incintă propriu-zis al castrului, larg de 3 m, era înalt de circa 3,5 m (cf. Caesar, *Bell. Gall.* II, 5; VII, 72; VIII, 9) la care se adaugă parapetul cu crenc-

²⁰ K. Horedt și colab., în *SCIV*, 1, 1950, p. 123, 130; K. Horedt, în *Maeriale*, I, 1953, p. 788 (Hoghiz); Gr. Florescu — E. Bujor, în *SCIV*, 6, 1955, p. 271 (Mălăiești); M. Macrea, în *Materiale*, V, 1959, p. 429, fig. 27, 29; N. Lupu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 411 și urm., pl. IV/1 (Boița); M. Macrea și colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 371 și urm.; Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 492, fig. 11 (Porolissum, Tihău, Românași); Idem, *Ses.Com.St.*, 1971, p. 396 și urm.; Idem, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 149, fig. 2 (Buciumi); N. Gudea — I. Pop. *op. cit.*, p. 9 și urm.; E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 13; D. Protase, în *Banatica*, III, 1975, p. 345 și urm.; idem, în *Marisia*, V, 1975, p. 57 și urm.; N. Gudea, în *AIIC*, XVIII, 1975, p. 71 și urm.; I. H. Crișan, în *Materiale*, X, 1973, p. 74; H. Daicoviciu — I. Glodariu, în *Materiale*, XVI, 1973, p. 78; G. Ferenczi — Șt. Ferenczi, în *StcomTgM*, 1967, p. 55 și urm.

²¹ E. Birley, *Research on Hadrian's Wall*. Kendal, 1961, p. 116; L. P. Wenham, în *Britain and Rome*. Kendal, 1965, fig. 4, B. Hobley, *Roman Frontier Studies*. Tel Aviv, 1967, p. 21 și urm.; G. S. Maxwell, în *Britania*, 1975, p. 22 și urm., fig. 3; S. Weoster, *The Roman Imperial Army*. Londra, 1969, p. 172 și urm., fig. 29, 30, pl. XXVII; H. Schönberger, în *BVB*, 24, 1959, p. 109 și urm.; Idem, în *Limesforschungen*, 4, 1962, p. 73, 101; D. Baatz, în *Limesforschungen*, 4, 1962, p. 17 și urm.; Idem, în *Limesforschungen*, 12, 1973, p. 13 și urm.; D. Plank, *Arae Flaviae*, I. Stuttgart, 1975, p. 52, 58; M. J. Jones, *Roman fortdefences*, în *BAR*, 21, 1975, p. 68 și urm.

²² K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 788 și urm.

²³ vezi nota 19.

luri, înalt de aproximativ 1—1,5 m deci, înălțimea maximă ajungea la circa 5 m. În spatele parapetului era drumul de rond (Wehrgang) pe care circulau soldații. Cel de al doilea compartiment constituia de fapt o platformă sau rampă ce era mai scundă, probabil de 2,6 m (cf. Caesar, *Bell. Gall.* V, 42) și folosea fie la urcarea pe *vallum*, fie la instalarea mașinilor de război (baliste, catapulte etc.) și a munițiilor (bolovani de riu, ghiulelele pentru praștii etc.). Între birnele nefasonate din structura interioară a *vallum*-ului s-a pus pământ, iar drumul de rond era acoperit cu un strat mai gros de pământ. În urma incendierii scheletului de lemn, pământul a ars lăsând un strat gros de chirpic de 20—30 cm la castrul de la Hoghiz, sau de 40—50 la cel de la Boița²⁴. La Hoghiz acest strat a fost nivelat cu ocazia construirii castrului de piatră. Tot aici pe porțiunile neincendiate, cum era colțul de est al castrului, urmele castrului de lemn au fost înregistrate foarte greu. În fața *vallum*-ului se află berma, lată de 2,5 m și șanțul de apărare cu deschiderea maximă de 4 m și adâncimea de circa 2 m față de bermă.

II. Castele, castelele și burgurile construite în tehnica *murus caespiticius* sînt mai numeroase, iar la ridicarea lor nu se mai folosea ca materie de bază pentru construcție lemnul, ci pământul. De la castelele de lemn s-a mai păstrat doar scheletul de birne, iar compartimentele acestuia erau umplute cu pământ. Nucleul meterezului sau aggerului propriu-zis avea pereții laterali formați din grinzi longitudinale sprijinite la intervale egale, probabil de 4 m, de stâlpi înfiți vertical. Pereții erau legați între ei prin șiruri de grinzi transversale așezate la intervale de 25, 60 sau 80 cm. Spațiul dintre aceste grinzi era umplut cu fișii de pământ bătut (*caespites*), de la care a primit denumirea de *murus caespiticius*. Parapetul era format fie dintr-un gard de stâlpi legați între ei cu împletituri de nuiele, fie din grinzi de lemn.

Castrul de la Mălăiești²⁵, datorită perioadei scurte de funcționare (106—117 e.n.), dar mai ales bunei conservări a principalelor elemente tehnice, oferă indicii prețioase pentru reconstituirea unui castru ridicat în tehnica *murus caespiticius*. Astfel, nucleul aggerului, lat de 4 m, era format din fâșii de pământ castaniu-deschis groase de 20—25 cm, iar între ele s-au aflat dungi brun închise provenite de la grinzile putrezite. Se mai păstrează doar patru șiruri de fișii din pământ (*caespites*) printre care erau intercalate grinzile transversale, acum putrezite²⁶. Spre interior, urma o platformă sau rampă lată de 2,5 m ce era sprijinită de stâlpi înfiți vertical. Înălțimea inițială a aggerului și a rampei este greu de precizat acum. Pe bordura exterioară a drumului de rond se afla parapetul format din pari înfiți vertical și legați între ei cu un gard de nuiele împletite, după cum rezultă din chirpicul scurs, atît spre interior, cît și spre exterior. Berma avea o lățime de aproape 4 m, iar șanțul de

²⁴ K. Horedt, *loc. cit.*; M. Macrea, în *Materiale*, V, 1959, p. 429 și urm.; N. Lupu, *op. cit.*, p. 411 și urm.

²⁵ Gr. Florescu — E. Bujor, *op. cit.*, p. 217 și urm.; *Viața DR*, p. 222.

²⁶ Gr. Florescu — E. Bujor, *op. cit.*, p. 271, fig. 2.

apărare avea deschiderea maximă de 6 m și adîncimea de circa 2 m. Spre interior, lipită de rampă, era *via sagularis* lată de aproape 2 m, lingă care s-a construit o baracă de lemn, lată de 4,5 m, clar demarcată de șanțurile pentru stîlpii și pereții barăcii.

La castelele de la Rucăr și Rottweil²⁷ agegrul lat de 4 m, împreună cu platforma (lată de 2 m), erau formate tot din fișii de pămînt groase de 20—25 cm, ce alternau coloristic (cenușiu închis și galben). La castrul de la Costești²⁸, la baza aggerului s-a constatat un strat de arsură, lung de 5,5 m împărțit în două trepte, una largă de 3,6 m și alta de aproape 2 m. Pe prima treaptă se înălța aggerul propriu-zis, iar pe a doua rampa. Acest castru a funcționat foarte probabil în intervalul dintre cele două războaie dacice (cf. Dio Cassius, LXVIII, 9, 7). Și la alte castele, castele sau turnuri de pămînt au fost înregistrate birnele transversale din agger, fie sub forma unor dungii castanii provenite de la grinzile putrezite, fie carbonizate, ori arse. Astfel de urme au fost înregistrate la Gilău, Micia, Buciumi, Rîșnov, Homorod etc.²⁹. La castelele de la Gilău (secțiunea F) și Buciumi (secțiunea XVIII) au fost înregistrate gropile stîlpilor verticali ce sprijineau pereții interiori formați din birne longitudinale care căpțuseau aggerul. La unele castele din Germania sau Britania³⁰ au fost înregistrate mai multe detalii tehnice, ceea ce a permis reconstituirea ipotetică a lor.

III. Castelele cu incintele din ziduri de piatră și cărămidă prezintă și ele mai multe variante tehnice de construcție. 1. Cele mai numeroase sînt acelea care refolosesc aggerul castrului de pămînt, zidul fiind clădit obișnuit pe berma castrului mai vechi, iar peste aggerul vechi se înălța un pod de lemn sau drumul de rond pe care circulau soldații. Podul era sprijinit spre interior de stîlpi înfipti în agger (ca la Gilău) iar spre exterior de partea superioară a zidului, deoarece parapetul cu crenelurile era mai îngust. Uneori și parapetul cu creneluri a fost construit tot din lemn³¹. 2. Castrul de la Cășei prezintă o particularitate în sensul că nu avea în spate un agger de pămînt, iar podul de lemn sau drumul de rond se sprijinea pe pilaștri de piatră așezați la intervale egale de cîte 5 m³². 3. La castelele de la Hoghiz, Brețcu, Drajna de Jos, Boița, Slăveni³³ podul

²⁷ P. Plank, *op. cit.*, p. 45, pl. 5. Cercetările de la castrul din Rucăr au fost efectuate de Ioana Bogdan — Cătănciu, căreia îi mulțumim călduros și pe această cale pentru informațiile date.

²⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 74.

²⁹ vezi nota 20.

³⁰ Unde condițiile climaterice de conservare a lemnului au fost favorabile s-au înregistrat detalii tehnice importante; cf. G. Webster, în JRS, 1949 p. 62 și urm.; Idem, în JRS, 1953, p. 104, 111 și urm.; Idem, în JRS, 1967, p. 173; Idem, *The Roman Army*, p. 173, pl. XXVI—XXVII și p. 292; M. J. Jones, *op. cit.*, p. 68, pl. II b, pl. V a, p. 14 și urm., fig. 4.

³¹ H. Schönberger, în *Limesforschungen*, 2, 1962, p. 76, fig. 5.

³² E. Panaiteșcu, în ACMIT, II, 1930, p. 327 și urm., fig. 6—7, pl. I.

³³ K. Horedt, *loc. cit.* (Hoghiz); M. Macrea și colab., în SCIV, 2, 1951, p. 288 și urm., fig. 2 (Brețcu); Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI—XII, 1947, p. 117 și urm. fig. 2—3 (Drajna de Jos); M. Macrea, în *Materiale*, V, 1959, p. 431, fig. 29—31 (Boița); OR³, p. 306, fig. 82 (Slăveni).

de lemn se sprijinea pe un al doilea zid situat la 2 sau 3 m distanță de zidul de incintă. Spațiul dintre cele două ziduri a fost umplut cu pământ. La Drajna de Jos, zidul interior era mai îngust decît cel de incintă. Atît la Drajna de Jos, cît probabil și la Hoghiz lipsesc turnurile porților sau cele de la colțuri, în schimb s-au aflat ziduri mai înguste, paralele, care reprezentau platformele sau rampele înregistrate la castrele din lemn ori de pămînt³⁴. La Brețcu temelia zidului interior se adincește în aggerul castrului de pămînt, de aceea s-a considerat că el ar reprezenta o refacere ulterioară, cînd zidul de incintă a fost dublat. În realitate, însă, este doar o transpunere în piatră a tehnicii de construire a aggerului de pămînt căptușit cu lemn, zidurile de piatră înlocuind doar pereții de lemn ce susțineau aggerul³⁵.

CASTRUL DE PIATRĂ

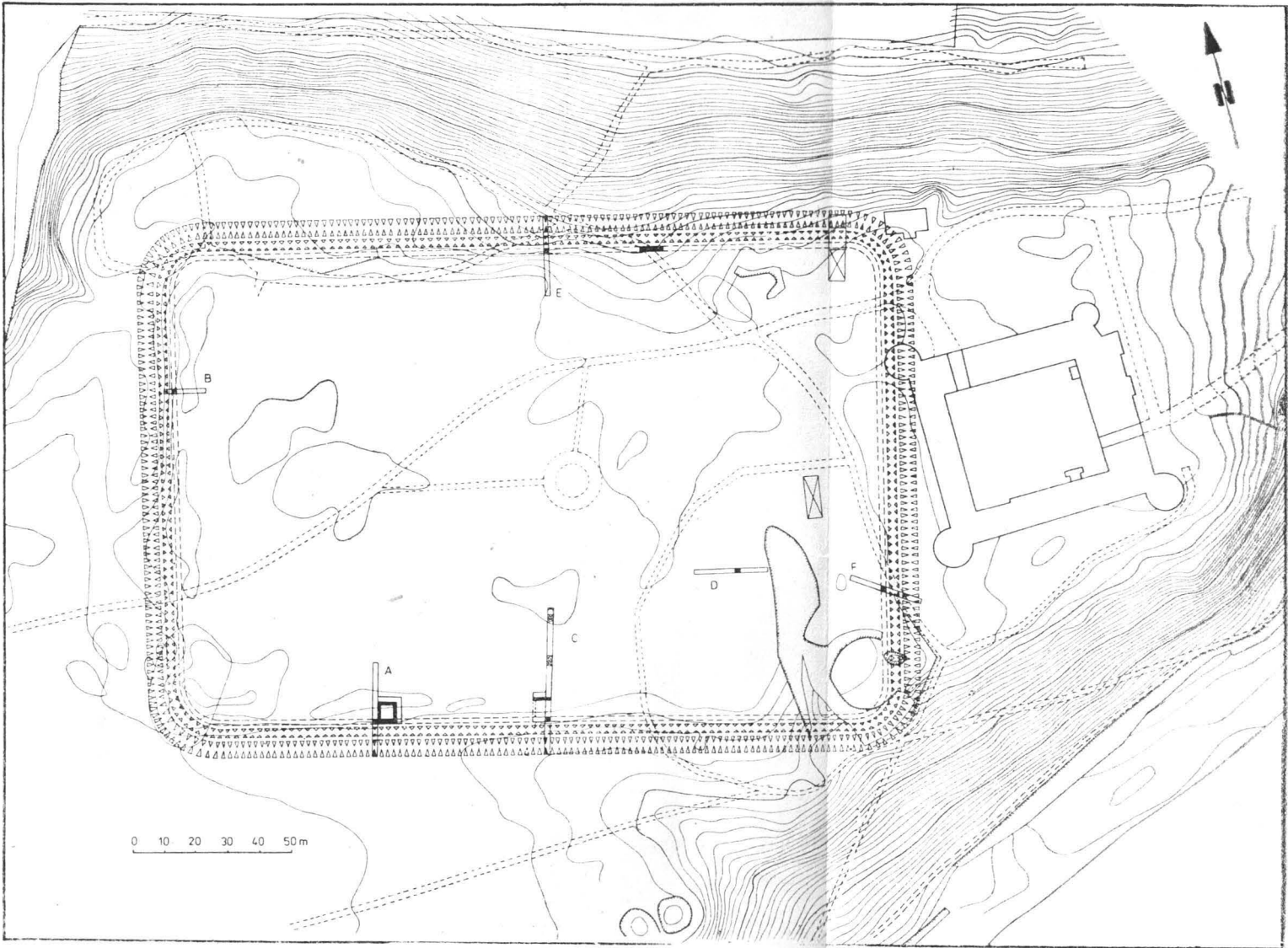
A doua etapă a lagărului de la Gilău este aceea a castrului de piatră. Am văzut mai sus că monedele găsite sub stratul nivelat al castrului de pămînt arată că lagărul de piatră a fost construit abia după anul 148 e.n. Pînă în prezent, nu putem preciza anul cînd a început această construcție, dar foarte probabil că ea a avut loc tot pe vremea lui Antoninus Pius, întrucît, în timpul domniei lui, au mai fost construite în piatră și alte castre din Dacia³⁶.

Curtinele lagărului din piatră se suprapun, după cum s-a putut observa la trei din laturile secționare, peste berma castrului de pămînt avînd în interior ca sprijin și în același timp bază pentru drumul de rond, valul de pămînt. Temelia zidului era formată din blocuri de piatră de rîu așezate „în picioare”, unul lingă altul iar spațiul liber dintre ele era umplut cu pămînt și nu cu mortar, cum se obișnuia în general. Între temelie și zidul propriu-zis se află un strat gros de 10 cm de mortar. Zidul era format din blocuri neregulate legate cu mortar, dar fața lui exterioară este mai îngrijit lucrată. Înălțimea zidului de incintă (fără creneluri) trebuie să fi fost de circa 4 m, luînd ca nivel berma. Pe laturile lungi ale curtinei, în afară de turnurile porților, existau și turnuri intermediare între acestea și cele de la colțuri. Un astfel de turn, lipit de zidul incintei, a fost dezvelit pe latura de sud. Dimensiunile lui sînt de 5,45×4,40 m, iar suprafața interioară a lui era de 14,5 mp. Temelia celor trei ziduri din interior, groase de 1 m era adîncită în aggerul de pămînt și e identică ca factură cu cea a curtinei castrului. Tot

³⁴ Astfel de platforme s-au înregistrat la castrele de la Hoghiz, Mălăiești, Costești etc.

³⁵ Această tehnică este folosită de romani și în alte provincii; cf. H. Schönbberger, *op. cit.*, p. 97 și urm., fig. 5; D. Baatz, *op. cit.*, p. 19 și urm., fig. 7.

³⁶ V. Christescu, *Istmit*, p. 70; C. Dălcoviciu, în *ACMIT*, III, p. 24; *TransAnt*, p. 109 și urm.; M. Macrea, în *ACMIT*, IV, p. 232; Idem, în *ActMuz* II, 1956, p. 106; *ViațaDR*, p. 223.

Pl. VI. Planul general al castrului roman de la Gilău.

Taf. VI. Römerlager von Gilău.

<https://biblioteca-digitala.ro>

pe latura de sud, secțiunea C trece peste un turn al porții *principalis sinistra*. Dimensiunile acestui turn sînt probabil ceva mai mari decît ale celui intermediar. Și la acesta, temelia este la fel făcută și adîncită în agger. În interiorul acestui turn, în stratul de dărîmături, pe lîngă alte obiecte, s-a găsit o diplomă militară romană. Textul acestei diplome cuprinde într-o formă completă decretul împăratului Marcus Aurelius din 25 iulie 164 e.n. referitor la lăsarea la vatră a soldaților care și-au în-deplinit stagiul militar din 3 ale II *Gallorum et Pannoniorum*, *Siliana civium Romanorum*, *Tungrorum Frontoniana* și 12 cohorte I *Brittonum miliaria*, I *Britannica equitata*, I *Hispanorum miliaria*, I *Batavorum miliaria*, I *Aelia Gaesatorum*, II *Nervia Brittonum miliaria*, II *Britannica miliaria*, I *Hispanorum miliaria*, *Cannanefatium*, II *Hispanorum*, V *Lingonum*, VI *Thracum equitata*, aflate în acel moment în Dacia Porolissensis. Pe lîngă acest decret, diploma mai cuprinde numele guvernatorului provinciei, Sempronius Ingenuus, comandantul alei *Siliana*, Aurelius Atilianus, al consulilor din acel an, Tiberius Haterius Saturninus și Quintus Caecilius Avitus, numele posesorului diplomei, Acilius Dubitatus, fiul lui Sabinus și al martorilor care au autentificat textul diplomei după decretul imperial; M. Servilius Geta, Ti. Iulius Felix, C. Bellius Urbanus, L. Pullius Primus, L. Sentius Chrysogonus, C. Pomponius Statianus și L. Pullius Zosimus³⁷.

Se pare că turnurile porții aveau un etaj construit din cărămizi, iar acoperișul era din țiglă, căci în amîndouă secțiunile (A și C) s-au găsit, atît în exterior cît și în interior, numeroase fragmente de cărămizi și țigle. Apa ce se scurgea de pe acoperișul turnului se strîngea într-un canal făcut din cărămizi patrate, late de 0,20 m, iar acesta la rîndul lui se vărsa într-un canal colector care trecea pe sub poartă, ducînd apa în exteriorul castrului³⁸. Undeva prin apropiere trebuie să fi existat un *hypocaustum* intrucît în secțiunile A și C precum și în caseta II s-au găsit numeroase fragmente de *tegula mammata*. În afara zidului de piatră era berma, care a fost prinsă integral numai în secțiunea E, fiind alcătuită dintr-un strat de lut galben ce se scurge peste umplutura șanțului castrului de pămînt. În secțiunea A și C berma a fost ruptă de dărîmăturile zidului, iar în secțiunea F, din cauza construirii zidului feudal amîntit mai sus, nu s-au putut sesiza nici berma, nici șanțul castrului de piatră. Pe latura de sud a fost secționat un șanț de apărare larg de 4 m și adînc de 2 m (se pare însă că a mai existat un șanț de apărare). Pe latura de nord șanțul de apărare avea deschiderea maximă tot de 4 m, dar adîncimea era de 2,60 m față de bermă. *Via sagularis* a fost constatată în 3 secțiuni (A, E și F); ea este făcută dintr-un strat de nisip gros de 15—20 cm și lat de 2,50—3 m. Un alt drum, eventual *via principalis*, care lega poarta de sud cu cea de nord, de data aceasta

³⁷ I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 708 și urm.; Idem, în *IDR*, I, p. 126 și urm.

³⁸ Un canal asemănător s-a găsit în colțul de sud-est al castrului de la Hoghiz; cf. K. Horedt, în *SCIV*, 1, 1950, p. 124; idem, în *Materiale*, I, 1953, p. 790.

făcut din blocuri de piatră și lespezi, a fost semnalat în secțiunea C între m 0—4. În secțiunea D s-a găsit un zid de piatră ce provine de la o construcție din interiorul castrului. Nu se pot preciza dimensiunile și rostul acestei construcții cu zidul neobișnuit de gros, deoarece nu s-au urmărit laturile ei. Temelia zidului era formată din blocuri de piatră de riu legate între ele cu nisip și nu cu pământ ca la temelia zidului de incintă. Partea superioară a zidului era din cărămidă, deoarece în stratul de dărîmături s-au găsit părți compacte din zidul prăvălit, fie în stînga, fie în dreapta lui, iar clădirea era acoperită cu țigle, după cum o dovădesc numeroasele fragmente de țigle aflate în jurul zidului, dintre care unele poartă ștampila AL S = *ala Siliana*. Acest zid întretaie atît stratul de nivelare al castrului de pământ cît și dărîmăturile provenite de la o baracă. În porțiunea dinspre interior a secțiunii E, valul este întrerupt de niște gropi umplute cu cenușă și dărîmături care provin poate de la o construcție din lemn situată chiar la picioarele pantei valului, eventual de la turnul porții *principalis dextra* situată în apropiere. Gropile găsite în secțiunea A, ori în spatele turnului intermediar, precum și în caseta I, provin foarte probabil de la stilpii ce susțineau podul de lemn sau drumul de rond.

Intrucît săpăturile nu s-au extins asupra pretoriului, porților, turnurilor de colț etc. nu se pot da deocamdată alte precizări asupra acestor componente ale castrului de piatră.

CORPURIILE DE TRUPĂ

În anul 1855 țăranul Mihai Bulboacă a găsit la locul numit „Ripa Roșie“ o inscripție ruptă în două. Prin preajma anului 1864 ea a fost văzută și publicată de K. Torma³⁹. Astăzi din păcate, cu toate investigațiile făcute la fața locului, nu a mai putut fi găsită această inscripție. Piatra cu inscripție era ruptă de-a lungul, în două și îi lipsea porțiunea centrală, unde, în rîndul al treilea era scris numele unității militare. Din numele acestei unități au mai rămas doar literele ... EC cu ajutorul cărora K. Torma întregeste numele *ala Gallaec(orum)* iar Th. Mommsen (în CIL III, 849) propune lectura *ala Thraec(um)*. Considerînd valabilă această lectură unii dintre cercetători au localizat *ala Thraecum* la Gîlău⁴⁰. Pînă la confruntarea textului original cu lectura lui K. Torma (care ar putea eventual să fie greșită) este greu să se dea o întregire

³⁹ K. Torma, *Adalék*, XI/2, 1864, p. 7.

⁴⁰ W. Wagner, *Dislokation*, p. 69 și 240; V. Christescu, *op. cit.*, p. 182; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 10; K. Kraft, *op. cit.*, p. 159; C. Daicoviciu, în *ACMIT*, IV, p. 319, consideră că lectura *Ala Thraecum* e nesigură. Această unitate a staționat în Pannonia (cf. Radnóti — L. Barkóczi, în *ActaArchHung*, 1951, p. 205 și urm.; T. Nagy, în *AE*, 1955, p. 235; K. Kraft, *op. cit.*, p. 160).

corectă și sigură a numelui unității în care și-a făcut stagiul militar Ulpius Saturninus⁴¹.

Ala Siliana civium Romanorum, bis torquata, bis armilata, este unitatea militară de elită care a staționat cel mai îndelungat timp în castrul de la Gilău, probabil de la construirea lui inițială (118—119) și pînă la părăsirea Daciei de către romani.

Nu se poate preciza cu certitudine cînd a fost înființată și care era numele ei inițial. Părerile specialiștilor diferă asupra ofițerului de rang senatorial care a dat numele unității. Astfel Münzer⁴² crede că ar putea fi T. Silius, prefect sau tribun pe timpul lui Caesar (*Bell. Gall.* III, 7, 8). G. L. Cheesman și I. I. Russu⁴³ opinează pentru C. Silius general pe timpul lui Tiberius. G. Alföldy⁴⁴ presupune că ala a fost înființată în Africa și că a primit numele de la P. Silius, legat proconsular al provinciei Africa în anul 60 e.n.

Noi opinăm de asemenea pentru senatorul C. Silius Largus, fost consul în anul 13, care timp de 7 ani a fost comandantul trupelor de pe Rinul Superior (Tacitus, *Ann.* I, 31, IV, 18). În acești ani el a participat la numeroase lupte . . . „acordîndu-i-se distincțiile triumfale pentru isprăvile săvîrșite împreună cu Germanicus“ (Tacitus, *Ann.* I, 72, II, 6, 7, 25 etc.). Tot el a înfrînt în anul 21 e.n. răscoala gallilor conduși de Iulius Sacrovir și Iulius Florus (Tacitus, *Ann.* III, 40, 42—46). Semnificativ pentru problema care ne interesează este faptul că Iulius Indus, prefect al unei unități de cavalerie de sub comanda lui C. Silius, după ce a contribuit la înăbușirea răscoalei treverilor (deși era și el tot trever), a dat numele unității pe care o conducea: *ala Indiana*⁴⁵. Era deci firesc și plauzibil ca după moartea infidelului prefect al alei *Treverorum*, Iulius Florus, unitatea respectivă să poarte numele generalului învingător: *ala Siliana*. De altfel pe timpul lui Augustus și Tiberius numeroase ale din Gallia vor primi numele comandanților lor: *Frontoniana*, *Petriană*, *Sebosiana*, *Tauriana* etc.⁴⁶.

⁴¹ Ar fi posibile și alte întregiri. Pentru o lectură AL(a)[EL], EC(torum) prin analogie cu inscripția de la Căseii, cf. I. Rusu, în *ActMuz*, II, 1956, p. 128 și urm. Dar, C. Daicoviciu consideră greșită lectura, cf. *Atti del II Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma, 1959, p. 194. Nu ar fi exclusă lectura AL(a)[AT] EC(toriana), cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 12 și urm.

⁴² Münzer, RE, III A₁, 1927, p. 74. Pentru P. Silius Nerva, vezi Dio Cassius, LIV, 20, 2. Pentru alți Silius cf. R. Syme, *Tacitus*, Oxford, 1968, p. 88, 261, 375, 407.

⁴³ G. L. Cheesmann, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914, p. 46, n. 1; I. I. Russu, *Auxiliile Daciei* (mss), p. 384, căreia îi mulțumim călduros și pe această cale pentru permisiunea de a consulta manuscrisul. Pentru cariera lui C. Silius Largus, vezi PIR, III, 1898, p. 244, nr. 507.

⁴⁴ G. Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 32. Pentru P. Silius Celer, vezi B.E. Thomasson, *Statthalter*, p. 41 și 138.

⁴⁵ Tacitus, *Ann.* 42; G. Alföldy, *op. cit.*, p. 19 și urm.

⁴⁶ Pentru Ala I Tungrorum Frontoniana, Ala Gallorum Petriana bis torquata milliaria civium Romanorum, Ala Gallorum Sebosiana, Ala Gallorum Tauriana, cf. Cichorius, RE, I, p. 1243 și urm.; RE, II, A, p. 968; W. Wagner, *Dislokation*, p. 76 și urm.; E. Stein, *Truppenkörper*, p. 137, 146, 151, 153; A. Radnóti, în *Germania*, 1961, p. 458 și urm.

Împăratul Tiberius, gelos pe gloria și prestigiul lui C. Silius, dar mai ales instigat de L. Aelius Seianus, în anul 24 e.n. îi intențează un proces care se sfârșește prin sinuciderea lui Silius, exilarea soției sale Sosia și confiscarea parțială a averii (Tacitus, *Ann.* IV, 18—20). Este greu de precizat când a fost transferată *ala Siliana* în Africa, dar nu ar fi exclus ca după moartea lui Silius unitatea de cavalerie ce îi purta numele să fi fost mutată disciplinar, cât mai departe de locul de baștină al soldaților, pentru a nu se mai răzvrăti din nou, mai ales că Silius era acuzat printre altele și de faptul că ... „a mai avut înțelegere cu răsculații și de aceea a tăinuit multă vreme uneltirile lui Sacrovir“ (Tacitus, *Ann.* IV, 19). Din relatările lui Tacitus (*Hist.* I, 70) nu rezultă cât timp și unde a staționat *ala Siliana* în Africa, dar două atestări epigrafice confirmă prezența unității în această provincie, atât pe timpul lui Tiberius, cât și al lui Claudius⁴⁷. Indicația lui Tacitus că soldații din *ala Siliana* l-au avut pe viitorul împărat Vitellius ca proconsul în Africa înainte ca unitatea să fi fost trimisă de Nero ca avangardă în Egipt, este deosebit de prețioasă, deoarece B. E. Thomasson⁴⁸, încercînd să-i stabilească *cursus honorum*, a ajuns la concluzia că Vitellius a putut fi proconsul în intervalul dintre 63 și 66 e.n. În anul 68 *ala Siliana* a fost transferată în Italia din cauza răscoalei lui C. Iulius Vindex, fost guvernator al *Galliei Lugdunensis* pe timpul lui Nero. Se pare că rolul treverilor din *ala Siliana*, alături de călăreții batavi din *ala Batavorum* și de soldații lingoni din *cohors (I, II?) Lingonum* a fost hotărîtor la înăbușirea răscoalei lui Vindex. Tacitus (*Hist.* IV, 17 și 69) precizează că aceste trupe auxiliare de gali și germani, comandate de L. Verginius Rufus au zdrobit trupele de edui și arverni ale lui Vindex, și că ... „Gallia s-a prăbușit sub propriile ei lovituri“, de aceea ... „în ochii Gallilor treverii și ligoni au scăzut mult pînă trecerea lor de partea lui Verginius în timpul răzvrătirii lui Vindex“. Stabilirea alei Siliana într-un castru de pe valea Padului în *Gallia Transpadana*, a avut fără îndoială rolul strategic de a apăra accesul în Italia dinspre Alpii Maritimi și Alpii Penini. Cert este că în anul următor, 69, la îndemnul centurionilor, *ala Siliana* a jurat credință lui Vitellius, iar o delegație a acestora pleacă la Aventicum (Avensche) pentru a-l înștiința pe Caecina că municipiile de dincolo de Pad: Mediolanum (Milano), Navaria (Navaro), Eporedia (Ivrea) și Vercellae au trecut de partea lui Vitellius. Rolul alei Siliana în conflictul dintre Vitellius și Otho a fost deosebit de important, deoarece ... „ea deschisese porțile Italiei și strămutase în ea războiul“, după cum susține Tacitus (*Hist.* II, 14). Această veste l-a determinat pe Caecina să-și schimbe planul inițial de-a ataca Raetia și Noricum trimițînd imediat ca vangardă cohortele de gali, lusitani și bretoni, precum și vexilațiile de germani dimpreună cu *ala Petriana* în nordul Italiei, urmînd

⁴⁷ Pentru Tiberius Claudius Macer, vezi *AnnE*, 1972, nr. 696; I. I. Russu, *Auxiliile Daciei*, p. 384, iar pentru Sex. Veturius, cf. CIL, VIII, 25646 și K. Kraft, *Rekrutierung*, p. 159, nr. 571.

⁴⁸ B. E. Thomasson, *Statthalter*, p. 39 și urm.

ca el cu legiunile să treacă Alpii Penieni mai târziu. Pare ciudat la prima vedere, că deși Tacitus descriind amănunțit luptele și mișcările de trupe ale celor două armate vrăjmașe, nu mai amintește nimic despre *ala Siliana*. Obiceiul frecvent al lui Tacitus de-a numi unitățile auxiliare după etnicul lor și nu după numele lor oficial ar explica această lacună. Schimbarea numelui și strămutarea unității în Africa completează lipsa știrilor istorice și epigrafice despre *ala Traverorum*, pînă la data cînd *ala Siliana* este adusă în Italia și participă la luptele dintre armatele lui Vitellius și Otho. Identificarea alei Siliana cu *ala Treverorum*, condusă de prefectul Iulius Classicus, explică și lipsa știrilor despre *ala Siliana* pînă în anul 78 e.n. cînd ea este semnalată că staționa în Germania (CIL, XVI, 23). Astfel, *ala treverilor*, respectiv *ala Siliana*, în frunte cu Iulius Classicus, împreună cu patru escadroane de călăreți, două cohorte de tunjri și una de liguri au fost concentrate în colonia *Forum Iulii* (Fréjus) în apropierea căreia se dă prima luptă cu soldații din flota lui Otho (Tacitus, *Hist.* II, 14). Deși înfrinți de othonieni, călăreții treveri au provocat grave pierderi dușmanilor (Tacitus, *Hist.* II, 15, 28). Celelalte unități de cavalerie formate tot din gali: *ala Petriana*, *ala Tauriana* și *ala Sebosiana*⁴⁹, au participat efectiv la lupte contribuind din plin la victoria finală a armatei lui Vitellius. Curînd după victorie, probabil în mai 69, din cauza disensiunilor ivite între soldații din legiuni și cei din unitățile auxiliare, Vitellius trimite înapoi în cetățile lor de baștină trupele auxiliare de gali și germani (Tacitus, *Hist.* II, 69 și IV, 15). Printre aceste unități se afla și *ala Traverorum*, respectiv *ala Siliana*. Deosebit de semnificativ este faptul că, atîta timp cît a trăit Vitellius, unitățile auxiliare alcătuite din gali au rămas credincioase acestuia, neparticipînd la răscoala lui Iulius Civilis (Tacitus, *Hist.* IV, 18, 32, 37). Abia în ianuarie 70 e.n. Iulius Classicus, prefectul alei treverilor și Iulius Tutor prefectul altei unități de cavalerie, după repetate tratative cu Civilis se răscoală și apoi declară „imperiul Gallilor“ independent de cel roman (Tacitus, *Hist.* IV, 55—59, 70—72, V, 19, 21 etc.). Dar în același an, după lupte grele, răscoala va fi înăbușită de trupele romane credincioase lui Vespasian.

Deoarece, în afară de diploma din anul 78 nu avem altă știre epigrafică sigură care ar putea ajuta la localizarea castrului în care a staționat *ala Siliana*, rămîne ca cercetările viitoare să aducă noi contribuții referitoare la perioada cît și unde a staționat unitatea în Germania⁵⁰. În cazul cînd *ala Siliana* se mai afla în Germania în anul 83, o participare a ei la războiul contra chattilor era posibilă (Suetonius, *Dom.* 6) după cum presupune G. Alföldy⁵¹, dar în acest caz ar fi greu de explicat de ce

⁴⁹ Tacitus, *Ann.*, XI, 4; *Hist.*, I, 64, 70, II, 25, 44, III, 6; IV, 49.

⁵⁰ G. Alföldi, *op. cit.*, p. 20, 32, crede că *ala Siliana* a staționat la Worringen (Burungum).

⁵¹ G. Alföldi, *op. cit.*, p. 32, 72, 154.

și când a fost transferată în Pannonia⁵² unde o întâlnim atestată în diplomele din anii 84 și 85. Tot Suetonius relatează că Domitian, în afară de războiul cu chatti, a mai întreprins o expediție contra sarmaților din necesitate, deoarece aceștia au distrus o legiune împreună cu comandantul ei. Este greu de precizat dacă această expediție a avut loc concomitent, sau la scurt interval după războiul contra chattilor, deci în 83 sau 84 deoarece Domitian a mai avut lupte cu sarmații, suebii și marcomanii și mai târziu, în 89 și 92, după cum rezultă din alte izvoare literare și epigrafice⁵³. Transferarea alei Siliana și a cohortelor V Gallorum, și VI Thracum din Germania în Pannonia înainte de septembrie 84 a avut fără îndoială o semnificație deosebită, deoarece slăbea substanțial trupele din Germania și așa intens solicitate de războiul cu chatti. Numai o necesitate urgentă l-a putut obliga pe Domitian, sau pe generalii săi, să transfere trei unități în Pannonia. Relatarea lapidară dar prețioasă a lui Suetonius ar explica această necesitate prin distrugerea de către sarmați a unei legiuni romane, împreună cu comandantul ei. La acea dată erau în Pannonia doar două legiuni: XV Apollinaris la Carnuntum și XIII Gemina la Poetovio. Majoritatea specialiștilor consideră însă că legiunea distrusă de sarmați a fost XXI Rapax⁵⁴, dar la acea dată ea se afla în Germania. Concentrarea de noi trupe în Pannonia se întâmplă abia mai târziu și anume în intervalul dintre 89 și 92 e.n.⁵⁵. Majoritatea specialiștilor consideră că titlul distinctiv de *civium Romanorum* l-a primit *ala Siliana* ca răsplată a faptelor de arme săvârșite în războiul lui Domitian cu dacii, dar era mai firesc ca această unitate de cavalerie să se fi distins în luptele cu sarmații, marcomanii și suevii din anul 92, sau probabil mai degrabă pe timpul lui Nerva în anul 97⁵⁶. Atestarea acestui titlu distinctiv în diploma dată de Nerva în anul 98 ar fi o dovadă în sprijinul acestei ipoteze.

Mult mai dificil de precizat este când a primit *ala Siliana* distincțiile de *torquata*, *torquata armillata* și *bis torquata bis armillata*, pe care le avem atestate succesiv în *cursus honorum* a trei dintre comandanții ei:

⁵² CIL, XVI, 30—31; C. Cichorius, *op. cit.*, p. 1261 și urm.; E. Stein, *op. cit.*, p. 152. Ipoteza că *ala Siliana* a staționat la Intercisa sau la Bölske, nu este dovedită prin dovezi epigrafice sau arheologice, cf. J. Szilágyi, în *AE*; 1942, p. 188; Idem, în *Intercisa*, II, 1957, p. 11, 16 și urm. 502 și urm.; A. Radnóti — L. Barkóczi, în *ActaArchHung*, 1951, p. 197; T. Nagy, în *AE*, 1955, p. 235; A. Radnóti, în *Germania*, 1961, p. 450, n. 11; C. Daicoviciu — D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 167; J. Fitz, *RE*, Supl. IX, p. 98 și urm.; A. Mócsi, *RE*, Supl. IX, p. 620.

⁵³ Weynand, *RE*, VI, 2, p. 2565 și urm.; 5574 și urm.; A. Mócsy, *op. cit.*, p. 550 și urm., 613 și urm.; G. Alföldi, în *ActaArchHung*, 1959, p. 124 și urm.

⁵⁴ Weynand, *RE*, VI, p. 2555 și urm.; Ritterling, *RE*, XII, p. 1279, 1788 și urm.; R. Syme, în *JRS*, 1828, p. 44; Idem, în *Danubians Papers*, București, 1971, p. 86 și urm., 205 și urm.; E. Stein, *op. cit.*, p. 96, 102; H. Parker, *The Roman Legions*, Cambridge, 1961, p. 114; L. Rossi, *op. cit.*, p. 80, consideră însă că legiunea XXI Rapax a dispărut din istorie în timpul războaielor lui Traian cu dacii.

⁵⁵ R. Syme, în *DissPann.*, 10, 1938, p. 267 și urm.; Idem, în *Danubian Papers*, p. 204 și urm.; G. Alföldi, în *ActaArchHung*, 1959, p. 121 și urm., 129.

⁵⁶ Pentru evenimentele de pe timpul lui Nerva, cf. *RE*, IV, p. 149 Weynand, *RE*, VI, 2, p. 2555 și urm., 2575 și urm.; Ritterling, *RE*, XII, p. 1856.

Claudius Paternus Clementianus⁵⁷, M. Vettius Latro⁵⁸ și L. Valerius Firmus⁵⁹. Distincția de *torquata* o primește probabil după primul război al lui Traian cu dacii, la care a participat sub comanda lui Claudius Paternus Clementianus, deoarece în 105 el va deveni procurator al provinciei Iudea⁶⁰. Eliberarea soldaților care și-au îndeplinit stagiul militar în decembrie 102, după terminarea războiului cu dacii, ar fi o răsplătă suplimentară acordată unității.

M. Vettius Latro a participat la al doilea război dacic foarte probabil în calitate de tribun al legiunii II Adiutrix, fiind decorat personal cu „*hasta pura, corona murali, vexilo argenteo*“. După stabilirea legiunii II Adiutrix în Pannonia Inferior, la Aquincum, M. Vettius Latro va primi probabil în 106 sau 107 comanda alei Siliana avându-l guvernator pe viitorul împărat Hadrianus⁶¹. Sub comanda acestuia va participa, împreună cu unitatea sa, la luptele cu sarmații, iar *ala Siliana* va fi din nou decorată acordându-i-se distincție de *armillata*⁶². Odată cu această prefec-tură M. Vettius Latro își va încheia cariera militară, deoarece după 112 el va deveni „*procurator annonae Ostiae et portu*“, iar apoi procurator al Alpilor Cotiari (în 115 e.n.) al Siciliei (în 117) și al Mauretaniei (în 128)⁶³. După luptele cu sarmații în 110 vor fi eliberați și alți soldați care și-au îndeplinit stagiul militar, iar diploma de la Tokod, este deocam-dată ultima mențiune a alei Siliana în Pannonia⁶⁴.

Din lipsă de știri concrete este greu de precizat dacă *ala Siliana* a primit distincția de *bis torquata* și *bis armillata*, după războiul cu parții, sau mai degrabă ca urmare a luptelor purtate cu sarmații în 117—118, care s-au răsculat imediat după moartea lui Traian. Pflaum presupune că L. Valerius Firmus a fost procurator al provinciei Arabia imediat după anexarea ei în 106, dar deoarece el a ocupat această funcție abia după cea de prefect a alei Siliana, nu ar fi exclus ca el să fi ajuns pro-curator mai târziu⁶⁵. Se pare că tocmai faptele de vitejie săvârșite im-preună cu unitatea pe care o conducea i-au adus această avansare ono-rabilă⁶⁶, de aceea nu ar fi exclus ca transferarea alei Siliana în Dacia și

⁵⁷ H. G. Pflaum, *Carrieres*, I, 1960, p. 354 și urm.; G. Alföldi, *op. cit.*, p. 56, 113, 124, 199 și urm.

⁵⁸ RE, VIII A, 1958, p. 1860, nr. 35; H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 240 și urm., III, p. 969, 1031, 1044, 1060, 1092, 1096; A. Radnóti în *Germania*, 1961, p. 460; B. Thomas-son, *Senatores Procuratoresque Romani*. Göteborg, 1975, p. 87.

⁵⁹ H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 1031, 1044, 1046, 1096.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 1082.

⁶¹ SHA, *Hadrianus*, 3; J. D. Dobias, în *OmCD*, p. 147 și urm.; A. Mócsi, *op. cit.*, p. 553; I. Balla, în *ActaClasUnivDebr.*, 1969, p. 111 și urm.; I. I. Russu, *Dacia și Pan- nonia Inferior*, București, 1973, p. 49.

⁶² *AnnEp.*, 1939, nr. 81; H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 240.

⁶³ H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 1031, 1046, 1096.

⁶⁴ A. Radnóti — L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 192 și urm. Pentru trupele aflate în Dacia la 110, cf. C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 333 și urm.; G. Forni, în *Athenaeum*, XXXVI, 1958, p. 42; I. I. Russu, în IDR, I, p. 72 și urm.

⁶⁵ H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 183, 1083.

⁶⁶ A. Radnóti, în *Germania*, 1961, p. 460.

construirea primului castru de pământ de la Gilău să se fi făcut tot sub comanda lui L. Valerius Firmus.

După moartea lui Traian în 9 august 117, situația imperiului era foarte gravă, deoarece „în afară de tulburările neamurilor pe care le supusese Traian, maurii săvârșeau hărțuieli, sarmații porneau cu războaie, britonii nu puteau fi ținuti în friu de stăpânirea romană, Egiptul era bintuit de răscoale, în sfârșit Libya și Palestina aveau sentimente dușmănoase” (*SHA, Hadrian*, 5). Hadrian fie prin intervențiile sale personale în diferite provincii, fie prin generalii săi, a înăbușit răscoalele instaurând astfel pacea. Astfel, Q. Marcus Turbo după ce a reprimat tulburările din Iudea, unde era guvernator Lusius Quietus și a înăbușit răscoala din Mauretania, a fost numit prefect al provinciilor Pannonia și Dacia, unde prin măsurile drastice pe care le-a luat a reușit să zdrobească răscoala dacilor și sarmaților impunând o nouă organizare a Daciei, pe care o împarte în Dacia Superior și Dacia Inferior⁶⁷. Se pare că C. Avidius Nigrinus, fostul guvernator al Daciei între 112 și 117, nu a fost străin de evenimentele din Dacia și de răscoala sarmaților. Ciudată este și moartea succesorului său C. Iulius Quadratus Bassus, care abia după câteva luni de guvernare a Daciei moare în 117, sau la începutul anului 118, probabil în toiul luptelor. Nemulțumiți de înăbușirea răscoalelor din Dacia, Iudeea și Mauretania, C. Avidius Nigrinus și Lusius Quietus organizează la Roma un atentat împotriva lui Hadrian care va eșua, iar principalii vinovați vor fi omoriți din ordinul senatului⁶⁸. Ca urmare a „războiului dacic” și a războiului contra sarmaților (Orosius, VII, 13, 4) *ala Siliana* și *ala Frontoniana* vor fi strămutate între 118 și 119 de Marcus Turbo, din Pannonia în Dacia, prima la Gilău și a doua la Ilișua⁶⁹.

Stabilirea acestei unități de elită la Gilău și construirea castrului pe o terasă situată în apropierea confluenței Someșului Cald cu Someșul Rece, era bine chibzuită deoarece călăreții acestei unități puteau foarte ușor să oprească accesul dușmanilor dinspre văile amintite și totodată să supravegheze populația dacică din interiorul provinciei pe o rază de zeci de kilometri, apărind în același timp și municipiul Napoca ce va deveni capitala administrativă a Daciei Porolissensis, înființată tot de

⁶⁷ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 36 și urm., 41 și urm., cu discuții ample asupra evenimentelor istorice și bibliografia aproape exhaustivă.

⁶⁸ Pentru complotul și uciderea celor patru senatori: C. Avidius Nigrinus Lusius Quietus, C. Cornelius Palma și L. Publius Celsus există o vastă literatură: A.V. Premenstein, în *Klio*, Beiheft, VIII, 1909, p. 9 și urm. E. Groag, *RE*, IV, 1418 și urm.; Idem, *RE*, XIII, p. 1874 și urm., 1886 și urm.; *RE*, I, p. 502 și urm.; Idem, II, p. 2384; R. Syme, în *DissPann.* 1938, p. 277 și urm.; Idem, în *Danubian Papers*, p. 162 și urm., 226 și urm.; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 41 și urm.

⁶⁹ C. Cichorius, *op. cit.*, p. 1261, 1267; W. Wagner, *op. cit.*, p. 67 și urm.; E. Stein, *op. cit.*, p. 137 și urm., 152; V. Christescu, *op. cit.*, p. 181 și urm.; R. Paribeni, *Optimus Princeps*, I, 1927, p. 231; K. Kraft, *op. cit.*, p. 159, 162 și urm.; A. Radnóti — L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 197, 198, n. 62, 206, 220; T. Nagy, *op. cit.*, p. 235; C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, p. 167 și urm.; G. Forni, *op. cit.*, p. 32, 42, 55; G. Alföldi, *op. cit.*, p. 32, 38 și urm.; A. Mócsy, *loc. cit.*; L. Rossi, *op. cit.*, p. 94; A. Dobó, *Inscriptiones*, p. 136, n. 704.

Hadrian între 120 și 123 e.n.⁷⁰. Ca urmare a îndelungatei staționări în acest castru, majoritatea documentelor epigrafice referitoare la *ala Siliana* au fost găsite la Gilău.

După plecarea lui L. Valerius Firmus de la prefectura alei Siliana, urmează o perioadă îndelungată de lipsă de știri pînă în anul 164 cînd este amintit Aurelius Atilianus ca prefect. Spre deosebire de primii trei prefecti care și-au urmat *cursus honorum* în alte provincii ale imperiului, ultimul va deveni procurator al Daciei Porolissensis⁷¹. Un alt prefect al alei Siliana a fost probabil Caius Iulius Pacatianus, care după ce a fost ales decurion al coloniei Napoca în 191—192, a făcut o strălucită carieră în alte provincii⁷².

Inscripțiile de la Gilău ori din alte localități ne fac cunoscute numele altor gradați, ori soldați care și-au făcut stagiul militar în *ala Siliana*. Astfel, un prim decurion a fost T. Aelius Paulus care în prima jumătate a sec. II, după îndeplinirea stagiului militar devine veteran⁷³. La sfîrșitul sec. II este semnalat Sextus Valerius Sturninus, decurion al alei Siliana și al colegiului, ori al coloniei Napoca⁷⁴. Dintre subofițeri inscripțiile îi amintesc pe: Aurelius Fabius signifer, Aurelius Carinus cornicularius și (Sab)inius (?) Verecundus duplicarius⁷⁵. Alți soldați sau veterani semnați în inscripții sînt: Acilius Sabinus, Aicilius Dubitatus (amintiți în diploma de la Gilău) Aurelius Reburus⁷⁶, Ulpus Te(rentius)⁷⁷, Bitus⁷⁸, Arruntius și Aurelius (Muca)por sau (Aulu)por⁷⁹.

⁷⁰ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 56 și urm.

⁷¹ CIL, III, 853; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, Budapest, 1944, p. 85; I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 711; idem, în IDR, I, p. 127, 131, 137; *ViațaDR*, p. 65.

⁷² CIL, III, 865; A. Stein, *RE*, X, p. 685, nr. 378; H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 605 și urm., 987 și urm.; *ViațaDR*, p. 73, 123, 205.

⁷³ CIL, III, 846 = 7650.

⁷⁴ R. Münsterberg — J. Oehler, în JÖAI, V, 1902, Bbl. 98; A. Kerényi, *DissPann.*, I, 9, 1941, p. 126, nr. 1421; K. Kraft, *op. cit.*, p. 159, nr. 573; N. Gostar, în *StudComlași*, 1963, p. 260 și urm., consideră că Sex. Valerius Saturninus a fost decurion al coloniei Napoca și nu al colegiului decurionilor (cf. *ViațaDR*, p. 204 și urm., cu observațiile critice). Nu ar fi exclus ca Valerius Saturninus, duplicarius al alei Frontoniana (cf. CIL, III, 811; K. Kraft, *op. cit.*, p. 164; M. Macrea, *op. cit.*, p. 215) să fi fost identic cu decurionul Sextus Valerius Saturninus de la Gilău. Menționăm, că altarul a fost găsit la Cluj, str. Napoca, nr. 8, unde fusese transportat de la Gilău, iar în anul 1901 a fost achiziționat de către MITCN și inventariat sub nr. I 603.

⁷⁵ CIL, III, 847 (Aurelius Fabius) cf. I. I. Russu, în AISC, 1944, p. 194, 232; K. Kraft, *op. cit.*, p. 159, nr. 574 și 575; CIL, III, 847 a = 7651 (Aurelius Carinus); Gr. Florescu, EDR, IV, p. 88, fig. 15; CIL, III, 848 (Sabinus Verecundus); A. Kerényi, *op. cit.*, p. 131, nr. 1546 localizează greșit inscripția la Giula.

⁷⁶ CIL, III, 847 (Aurelius Reburus), cf. I. I. Russu, în AISC, 1949, p. 232. Nu ar fi exclus ca inscripția de pe o cărămidă găsită în castru să fi fost scrisă de Aurelius Reburus, cf. *Materiale*, II, 1956, p. 698.

⁷⁷ CIL III 7801 (Ulpus Terentius); C. Cichorius, *op. cit.*, p. 1261, este primul care identifică Lbyaluo cu Gyalu — Gilău; A. Kerényi, *op. cit.*, p. 134, nr. 1576, localizează însă greșit inscripția la Apulum.

⁷⁸ I. I. Russu, IDR, I, p. 136 și urm. consideră personajul de origine tracă.

⁷⁹ CIL, III, 840 (Arruntius); I. I. Russu, în AISC, 1944, p. 229; K. Kraft, *op. cit.*, p. 159, nr. 572; CIL, III, 852 (Aurelius Mucapor sau Aulupor) cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 213.

Majoritatea dintre acești veterani au rămas în preajma castrului de la Gilău, stabilindu-se în așezarea civilă. Alții însă, din diferite motive, s-au mutat la Gîrbou, Românași, Buciumi. Deși după anul 98 *ala Siliana* ar fi trebuit să fie formată în cea mai mare parte din cetățeni romani, pe parcursul sec. II au fost recrutați numeroși tineri din diverse provincii, care au primit cetățenia romană abia după îndeplinirea stagiului militar, după cum o arată numele lor: Ulpus, Aelius, Aurelius etc. Alții însă chiar și atunci cînd poartă un nume autentic roman cum era Acilius Sabinus, tatăl lui Acilius Dubitatus, posesorul diplomei de la Gilău, au fost foarte probabil recrutați din populația romanizată a diverselor provincii, dar care nu aveau încă cetățenia romană. Astfel, Acilius Sabinus era foarte probabil originar din Pannonia și a venit la Gilău odată cu *ala Siliana*. Aici, încă din vremea cînd era activ s-a căsătorit cu o localnică, poate de origine dacică, avînd ca fiu pe Dubitatus. Acesta, fiind „originar” din castru (*castris*), după cum arată diploma, după ce își va face stagiul militar în aceeași unitate ca tatăl său, va primi livretul militar de „cetățenie și lăsare la vatră” pe care însă îl va pierde în turnul porții de pe latura de sud, cu ocazia unui incendiu ce a distrus podeaua turnului. Tot așa, fiul celtului Aurelius Reburus, Aurelius Fabius, înrolat în aceeași unitate, cu toate că avansat repede la rangul de stegar, a murit probabil într-o luptă la vîrsta de numai 29 ani.

Ofițerii, subofițerii, soldații și veteranii lăsați la vatră din *ala Siliana*, pe lîngă datoria de a apăra provincia de dușmanii externi sau interni, au avut un rol important în procesul de romanizare a populației băștinașe din împrejurimi cu care au conviețuit timp îndelungat. Prezența ceramicii lucrate cu mîna de factură dacică, atît în nivelele de locuire ale castrului din faza de pămînt, cît și a celui de piatră, dovedește existența populației băștinașe în preajma castrului, poate chiar în canabe. Fără îndoială că muncile pentru stringerea nutrețului (cositul finului, însilozarea etc.) necesar sutelor de cai, ca și muncile pentru recoltarea grîului, secarei, orzului, ovăzului, meiului etc., ce erau înmagazinate în castru, au fost efectuate cu precădere de populația băștinașă. De asemenea numeroasele vite necesare hranei soldaților (bovine, ovine, porcine etc.) erau furnizate tot de localnici. Îndelungata simbioză a dacilor băștinași cu coloniștii și soldații romani a dus inevitabil la o sinteză complexă (etnică, lingvistică, culturală, artistică), care, în final, a dat naștere unei populații romanice ce avea trăsăturile specifice provinciei Dacia.

DESCOPERIRI IZOLATE

Pe parcursul secolului trecut s-au descoperit mai multe monumente epigrafe și anepigrafe, dintre care unele s-au pierdut, iar altele au fost achiziționate de Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca sau au rămas pînă astăzi în comuna Gilău. Cea mai mare parte a acestor monumente s-au găsit în partea de hotar numită „Rîpa Roșie” (Veresmart)

unde, K. Torma⁸⁰ a presupus că pe vremea romanilor a existat un atelier de prelucrare a pietrei, deoarece în apropiere se află și astăzi o carieră de calcar cochilic, roșiatic, ce se lucrează foarte ușor și din care sînt prelucrate majoritatea monumentelor romane din zonă. Deoarece monumentele care au fost transportate, fie în comuna Gilău, fie în satul Suceagu, provin în cea mai mare parte de la punctul numit „Rîpa Roșie“, iar ele au un caracter funerar, aproape în exclusivitate, noi presupunem că în acel punct se afla necropola castrului de la Gilău, care pînă în prezent nu a putut fi identificată pe teren. Patru dintre inscripțiile găsite în mod sigur la punctul numit „Rîpa Roșie“, dintre care trei au fost transportate la Gilău și una la Suceagu s-au pierdut⁸¹. Altele au fost achiziționate de muzeul din Cluj-Napoca. Astăzi este greu de precizat care dintre monumentele achiziționate, ori existente în comuna Gilău, sînt identice cu „monumentele sculpturale, coloanele și bazele de coloană“ pe care le-a văzut Torma înainte de 1863 la Gilău și care provin tot de la „Rîpa Roșie“. Avînd în vedere însă faptul că majoritatea monumentelor respective sînt prelucrate din calcar din cariera situată în imediata apropiere de „Rîpa Roșie“, noi le considerăm că provin din același loc.

Deși majoritatea monumentelor au fost publicate în diverse reviste de specialitate, considerăm că o înșiruire globală a lor va fi utilă.

1. Medalion funerar din calcar roșiatic, ce cuprinde bustul unui bărbat și al unei femei⁸².

2. Stelă funerară fragmentară, din calcar roșiatic. În registrul superior patru personaje participă la banchetul funebru, iar în cel inferior se află un călăreț mergînd spre dreapta și un soldat cu lancea în mîna dreaptă și o făclie în mîna stîngă. Se pare că monumentul nu a fost folosit deoarece lipsește inscripția, sau această lipsă are o altă semnificație (vezi mai jos)⁸³.

3. Placă în formă de fronton, din calcar cenușiu, pe care este redat un călăreț mergînd spre dreapta (stelă funerară fragmentară?). Datorită corbului dar mai ales al lirei, care erau atributele zeului Apollo⁸⁴, s-a considerat că scena îl reprezintă pe Apollo în chip de cavaler trac, dar pare mai plauzibilă ipoteza că monumentul are un caracter funerar, iar personajul este un mort eroizat în chip de Apollo⁸⁵.

⁸⁰ K. Torma, *op. cit.*, p. 7.

⁸¹ K. Torma, *loc. cit.*; idem, în AEM, III, p. 96.

⁸² MITCN inv. I 6908 = V 15847; A. Schober, în *DolGCluj*, 1911, p. 276, fig. 2; Gr. Florescu, ED, 1930, p. 128, fig. 74.

⁸³ MITCN inv. I 6909; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 88, fig. 15.

⁸⁴ MITCN inv. I 6910 = V 15886; A. Budai, *DolGSz*, 1926, p. 9 și urm., fig. 2; I. I. Russu, *ActaMN*, IV 1967, p. 101, fig. 8.

⁸⁵ Lira era unul dintre atributele obișnuite ale lui Apollo, cf. G. Karazov, în *DissPann.*, II, 14, 1938, p. 85, fig. 227, p. 95, fig. 251, p. 122, fig. 337, p. 124, fig. 344. Corbul era mai rar întîlnit ca atribut al lui Apollo, cf. Hoebler, RE, IV, p. 1665 și urm.; W. H. Roscher, *Lexikon der griech. röm. Mythologie*, VI, Berlin, 1937, p. 1012. Pentru un monument funerar similar, descoperit în Germania, vezi G. Webster, *op. cit.*, p. 209, pl. XXIII; pentru călăreț în diferite ipostaze, vezi O. Floca — W. Wolski, BMI, XLII, 1973, 3, p. 35.

4. Stelă funerară din calcar roșiatic, dedicată lui Aurelius Carinus *cornicularius*. În registrul superior este redat banchetul funebru la care participă șase persoane⁸⁶.

5. Leu funerar din calcar roșiatic. Piesa este incompletă întrucât lipsește conul de pin (ori capul lui Amon?), care era la mijloc între cei doi lei ce erau puși de obicei alături de aedicule, ori stele funerare. Menționăm, ca un fapt neobișnuit la leii funerari din Dacia, că cel de la Gilău poartă pe spate trupul unui bărbat din care se mai poate vedea doar capul și mina dreaptă, iar între mâini două rozete⁸⁷.

6. Medalion funerar din calcar roșiatic, ce cuprinde bustul unui bărbat și al unei femei. În partea superioară are un con de pin⁸⁸.

7. Fragment din peretele unei aedicule din calcar roșiatic, ce redă în registrul superior un călăreț mergând spre stînga, iar în cel inferior un bărbat și o femeie, din care se mai păstrează doar bustul⁸⁹.

8. Stelă funerară dedicată lui T. Aelius Paulus *decurion*. Partea superioară lipsește, iar porțiunea păstrată din medalion este foarte deteriorată (ca și inscripția de altfel) astfel că nu se mai poate distinge clar chipul decurionului. Monumentul este lucrat dintr-o gresie cenușie și a fost găsit tot la „Rîpa Roșie”⁹⁰.

9. Acoperiș de aediculă cu partea superioară deteriorată, lipsind conul de pin și capetele leilor laterali. Calcar cenușiu cu infiltrări roșiatice⁹¹.

10. Fragment dintr-o stelă pe care este redată scena banchetului funebru. Pe masă o farfurie cu un pește și un coș cu o piine tăiată în cruce (*panis quadratus*). Monumentul este considerat ca o mărturie a creștinismului primitiv⁹². Și la această stelă lipsește inscripția.

11—12. În grădina casei parohiale ortodoxe se află un capitel ornamentat cu ovule și rozete care se intercalează între ele și fusul unei coloane romane. De asemenea se mai află unele fragmente de piese arhitectonice sau sculpturale.

Numărul mare de inscripții funerare (6 de la Gilău și 4 de la Suceagu), la care se adaugă celelalte monumente anepigrafe dar tot de caracter funerar, descoperite la „Rîpa Roșie” pledează în mod hotărît pentru existența în acel loc a unei necropole importante, care nu putea fi alta decît necropola castrului și a așezării civile de la Gilău. Reprezentarea repetată a călăreților pe monumentele funerare era firească

⁸⁶ MITCN inv. I 6911 = V 15848; CIL, III 7651; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 86, fig. 12.

⁸⁷ MITCN, inv. I 6912 = V 15849.

⁸⁸ D. Protase, în SCIV, 11, 1960, p. 329; C. Pop și colab., în *Apulum*, VII/1—2, 1968, p. 415 și urm.; Idem în *ActaMN*, IX, 1972, p. 507.

⁸⁹ MITCN inv. IN 1323 = V 15810; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 24, fig. 95.

⁹⁰ MITCN inv. IN. 1324 = V 15811; CIL, III, 846 = 7650.

⁹¹ MITCN inv. IN. 24124 = V 2811; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 24, fig. 96.

⁹² A. Bodor, în *OmCD*, p. 41 și urm, fig. 1; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 35 și urm.

pentru soldații și ofițerii unei unități de cavalerie cum era *ala Siliana*. Redarea atît pe bordura medalioanelor, cît și pe stelele funerare de la Gilău a coroanei (*corona muralis*), distincție militară (*donum militare*) frecvent întîlnită pe monumentele funerare din provinciile dunărene⁹³, pledează de asemenea pentru caracterul preponderent militar al necropolei. Reprezentarea atributelor lui Apollo, lira și corbul, a personajului uman cultat pe spatele leului funerar, a peștelui și a pîinii tăiate în cruce pe monumentele funerare de la Gilău, atît de rar întîlnite pe alte monumente funerare, ilustrează un sincretism religios în care sînt amestecate diferite elemente venite din diverse regiuni ale imperiului, printre care se pare că era prezent și creștinismul primitiv. Reprezentarea repetată a banchetului funebru și lipsa, se pare intenționată, a inscripției la două dintre stelele funerare ar putea avea tot unele semnificații religioase, pe care, pînă la cercetarea prin săpături sistematice a necropolei, nu le putem explica satisfăcător.

Prezența unui număr atît de mare de descoperiri izolate de monumente funerare aici, ridică o altă problemă, deosebit de importantă și anume, aceea a atelierului unde au fost lucrate, precum și a carierei din care a fost exploatată piatra necesară acestor monumente funerare ori arhitectonice (capitele, colane etc.). Deși ne lipsesc pentru moment analizele petrografice ale monumentelor respective, pe baza recunoașterilor făcute pe teren am constatat că calcarul cochilic roșiatic sau cenușiu, din care sînt executate majoritatea monumentelor se află în două puncte: unul în apropierea „Rîpei Roșii” și altul la sud de castru, sub Dealul Cetății. Faptul că și alte monumente sculpturale de la Cluj-Napoca, Sutoru ori Gîrbou⁹⁴ sînt prelucrate din același calcar roșiatic sau cenușiu ar pleda în favoarea ipotezei că la Gilău a existat un atelier deosebit de activ, care a executat la comandă numeroase monumente, printre care se aflau și cele prezentate mai sus. Prezența unui atelier în care au lucrat neîntrerupt pe parcursul sec. II—III meșteri pietrari talentați, este atestată atît prin numărul mare de monumente lucrate în acelaș stil, cît și prin nuanțele stilistice uneori discrepante, între tehnica și maniera în care au fost redată unele altoreliefe, ori piese arhitectonice. Analizînd tehnica în care au fost executate monumentele menționate mai sus, constatăm că meșterii care le-au lucrat neglijează perspectiva și nu respectă proporțiile, în special la redarea amănunțelor pe care le execută mai mult printr-o schematizare liniară. Cu toate că pro-

⁹³ A. Schober, *op. cit.*, p. 282. Pentru semnificația și reprezentările decorațiilor militare cf. G. Webster, *op. cit.*, p. 52, pl. VI, p. 133; L. Rossi, *op. cit.*, p. 79 și urm., 113 și urm.

⁹⁴ A. Bodor, *op. cit.*, p. 44 și urm.; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 20, 26. Nu ar fi exclus ca și medalionul descoperit într-o localitate necunoscută, dar care a fost greșit considerat că provine de la Ampelum (A. Schober, *op. cit.*, p. 276, fig. 3; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 123, fig. 67; H. Daicoviciu, *Râm. Rum.*, p. 260, G 159, pl. 102) să provină tot de la Gilău sau Napoca, deoarece este lucrat din aceeași piatră roșiatică ca celelalte monumente amintite mai sus, în schimb monumentele de la Ampelum (MITCN inv I 14494 etc.) sînt lucrate în exclusivitate din altă piatră.

cedeele, tehnice și motivele artistice pe care le folosesc meșterii pietrari de la Gilău sînt analoge cu cele din provinciile dunărene⁹⁵, lucrările acestora poartă totuși o amprență locală, originală mai ales în ce privește factura și maniera în care le execută. Existența unor meșteri pietrari și a atelierelor lor este atestată în Dacia prin inscripții, dar mai ales prin diferite monumente anepigrafe⁹⁶.

O altă descoperire izolată mai veche, care dă unele indicii istorice asupra unui moment legat de castru este tezaurul monetar descoperit într-o grădină din Gilău⁹⁷, în anul 1800. Acest tezaur e alcătuit din 1170 monede care cuprind intervalul de timp de la Marcus Aurelius pînă la Filip Arabul. Dintre acestea, 1147 monede au fost determinate, iar 23 au rămas nedeterminate. Tezaurul monetar de la Gilău reprezenta în acea vreme o sumă considerabilă, iar posesorul ei, probabil un negustor, ori un soldat proaspăt lăsat la vatră, și-a îngropat comoare după cum a relevat W. Kubitschek⁹⁸ din cauza invaziei carpiilor în Dacia, din anul 245 e.n. Foarte probabil că în cursul luptelor cu carpii, între anii 245—247, castrul de la Gilău a fost atacat și poate a suferit chiar unele avarii. Ultima monedă găsită în cursul săpăturilor în castrul de la Gilău, se datează tot pe vremea lui Filip Arabul⁹⁹.

Săpăturile efectuate aici pînă acum nu furnizează alte date privitoare la ultimile decenii ale stăpînirii romane în Dacia, ori la secolele imediat următoare acestei părăsiri.

CONSIDERAȚII GENERALE

Datorită așezării castrului de la Gilău pe linia interioară de apărare a graniței de vest a Daciei, dușmanii l-au atacat în repetate rînduri pricinuindu-i stricăciuni mai mari sau mai mici. Unele din aceste stricăciuni au fost sesizate în cursul săpăturilor, cum ar fi de pildă, distrugerea prin incendii succesive a barăcilor în care au locuit soldații, ori in-

⁹⁵ Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*. Milano, 1933, p. 266, 272 și urm., 357 și urm.

⁹⁶ CIL, III, 1365, 1601, 7895; V. Christescu, *Viața ec.*, p. 82; Idem, în RIR, 1932, p. 267 și urm.; *Viața DR*, p. 312; C. Pop — Z. Milea, *ActaMN*, II, 1965, p. 200 și urm.; A. Bodor, *op. cit.*, p. 47; O. Floca — W. Wolski, *op. cit.*, p. 46.

⁹⁷ W. Kubitschek, *JbAlt*, III, 1909, p. 123 și urm.; idem, în MAGW, VIII, p. 129 și urm.; M. Macrea, în AISC, III, p. 277; B. Mitrea, în SCIV, 4, 1953, p. 615, 618.

⁹⁸ W. Kubitschek, *op. cit.*, p. 125.

⁹⁹ Această situație se repetă și la alte caestre din Dacia. Cf. K. Torma, în OTTE, p. 31; E. Orosz, *Jelentés a szamosujvári római castellum praetoriumának ásata-sáról*. Gherla, 1907, p. 18; A. Alföldi, *A gótmozgalom és Dácia feladása*, p. 65. Numărul așezărilor romane, unde ultima monedă se datează tot pe vremea lui Filip Arabul este destul de mare, dar acest fapt nu arată că viața a încetat să mai existe în așezările și caestrele respective la acea dată, ci mai degrabă indică amploarea luptelor duse cu carpii (cf. C. Daicoviciu, în AISC, 1936—1940, p. 249 și urm.; M. Macrea în AISC, 1936—1940, p. 277 și urm.). Pentru monede și inscripții ulterioare, cf. N. Gudea, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 418 și urm. (cu bibliografia mai veche); idem, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 123, n. 223.

cendierea turnului porții *principalis sinistra* în care s-a găsit diploma militară și alte obiecte. Arderea barăcilor poate fi explicată, pe de o parte, prin incendii provocate de anumite cauze interne, iar pe de altă parte prin atacuri dușmane. Observațiile stratigrafice ori analiza materialului arheologic, ieșit la iveală în cursul săpăturilor, nu sînt însă suficiente pentru o reconstituire a diferitelor etape de refacere a celor două faze principale de construcție ale castrului de la Gilău, de aceea, pentru a explica ori completa unele observații, sîntem obligați să recurgem la analogii cu celelalte caestre de pe granița de vest a Daciei, deoarece în ansamblu, ele au parcurs aceeași evoluție istorică, fiind strîns legate de apărarea acestei porțiuni de graniță.

Incendierea barăcilor din nivelul inferior (din secțiunile C și D) ar putea fi probabil cauzată de tulburările din Dacia petrecute în cursul anului 143 e.n. Aceste tulburări sînt vag atestate în izvoarele literare¹⁰⁰ și dovedite indirect prin diploma din anul 144 e.n., care arată că în acel an caestrele romane au fost întărite cu noi trupe auxiliare¹⁰¹, aduse, probabil, tocmai pentru înăbușirea lor. O altă dovadă locală ar fi construirea în piatră a pretoriului, ori poate chiar și a castrului de piatră de la Gherla¹⁰², precum și ascunderea tezaurului monetar de la Drîmbău¹⁰³. Fără îndoială că necesitatea reconstruirii în piatră a pretoriului de la Gherla încă în cursul aceluiași an (143) poate fi legată de un atac viguros care a distrus în bună parte castrul de pămînt de aici. La Gilău nu cunoaștem, în afară de barăcile amintite, alte indicii care să arate proporțiile acestui atac. În orice caz, el trebuie să fi fost destul de puternic, căci distanța dintre cele două secțiuni este relativ mare, iar bogăția inventarului arheologic arată că soldații nu au mai avut timpul să-și salveze avutul.

Barăcile din nivelul superior al secțiunii D se pare că au fost incendiate cu ocazia atacurilor inițiate de dacii liberi în anii 156—157. Un atac al acestora, în special asupra Daciei superioare poate fi documentat atît pe baza izvoarele istorice¹⁰⁴, cît și prin unele mărturii arheologice, destul de grăitoare. Dintre mărturiile arheologice amintim în primul rînd inscripția de la Porolissum (CIL, III, 836), care amintește că în anul 157 amfiteatrul de aici a fost reconstituit probabil în piatră. Săpăturile, efectuate în vara anului 1958 la Porolissum, au adus noi indicii pentru activitatea edilitară a lui Antoninus Pius în acest important bastion al stăpînirii romane din Dacia, anume aflarea a două monede de la Marcus Aurelius Caesar, în ruinele celor două porți ale castrului roman de pe Dealul Citera¹⁰⁵. Una dintre aceste monede a fost găsită în

¹⁰⁰ W. Hüttl, *Antoninus Pius*. Praga, 1936, I, p. 284; *TransAnt.*, p. 97; D. Tudor, *Războaiele și atacurile barbare în Dacia romană*. București, 1957, p. 28 și urm.; *ViațaDR.*, p. 54 și urm.

¹⁰¹ W. Hüttl, *op. cit.*, p. 284; CIL, XVI, nr. 90.

¹⁰² G. Finály, în *AE*, XXVI, 1906, p. 37 și urm.; E. Orosz, *op. cit.*, p. 16 și urm.

¹⁰³ C. Preda, în *SCN*, 1957, p. 128 și urm.; *ViațaDR.*, p. 54 și urm.

¹⁰⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 29; M. Macrea, *op. cit.*, p. 55 și urm.

¹⁰⁵ M. Macrea și colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 374 și urm.; Idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 496 și urm.

mortarul padimentului turnului de nord al porții de nord-est a castrului, ceea ce ar indica un *terminus post quem* pentru construirea acestui castru din piatră. Nu ar fi exclus ca și castrul principal de la Porolissum, cel de pe Dealul Pomet, să fi fost construit în piatră tot pe vremea lui Antoninus Pius, deoarece în cursul domniei lui se presupune că au mai fost construite și alte castre în piatră.

Un alt fapt care merită să fie relevat este ascunderea tezaurului monetar de la Viștea din imediata apropiere a castrului de la Gilău mai ales că ferma romană de aici depindea foarte probabil de castru. Acest tezaur, alcătuit din 86 denari imperiali, are ultima monedă de la Antoninus Pius din anul 156. Nu sînt lipsite de semnificație pentru argumentarea unor atacuri, interne sau externe, inscripțiile votive ridicate de guvernatorul M. Statius Priscus care amintesc de *Victoria Augusti* și de *virtus legionis XIII Geminae*¹⁰⁶. O imagine mai clară asupra direcției și amplitudinii pe care au avut-o aceste atacuri ale dacilor liberi (ajutați foarte probabil și de populația locală dacică) se poate face dacă se analizează evoluția istorică a castrelor de pe granița de vest și nord-vest a Daciei. Majoritatea arheologilor și istoricilor care au făcut cercetări asupra acestor castre, ori au studiat materialul descoperit aici, au ajuns la concluzia că o bună parte a castrelor din această porțiune de graniță (Micia, Bologa, Gherla, Porolissum, Ilișua) au fost construite în piatră pe timpul lui Antoninus Pius. La aceste castre se mai adaugă acum și cel de la Gilău. Argumentele care pledează în favoarea acestei ipoteze sînt: moneda de la Antoninus Pius (148 e.n.) aflată sub stratul de nivelare a castrului de pămînt și diploma militară din anul 164 e.n., găsită în turnul de piatră a porții *principalis sinistra*, care a fost pierdută, după cum vom încerca să demonstrăm mai jos, în jurul anului 167 e.n. Castrul de piatră de la Gilău a fost deci construit în piatră pe timpul lui Antoninus Pius între anii 148—161. Datorită indiciilor pe care le furnizează evenimentele analizate mai sus, credem că cea mai plauzibilă dată cînd a început construirea în piatră a castrului de la Gilău poate fi plasată în jurul anului 158 e.n.

Eliberarea soldaților care și-au îndeplinit stagiul militar, de către Marcus Aurelius, în anul 164 e.n. arată că atunci era liniște în Dacia Porolissensis. Peste cîțiva ani însă (167 e.n.), izvoarele antice, epigrafice și arheologice¹⁰⁷, arată, că Dacia a fost din nou atacată de dacii liberi. Pierderea diplomei de către Acilius Dubitatus, ar putea fi legată de aceste evenimente, deoarece atît diploma, cît și celelalte obiecte aflate cu ea poartă urme puternice de arsură. Obiectele amintite mai sus s-au

¹⁰⁶ NK, VIII, 1908, p. 120; B. Mitrea, SCIV, 5, 1954, p. 480 și urm. Pentru tezaurul de la Sălașuri și semnificația îngropării lui, cf. I. Molnár — I. Winkler, *ActaMN*, II, 1965, p. 284 și urm.; M. Macrea, *op. cit.*, p. 55 și urm.

¹⁰⁷ Dio Cassius, LXXI, 11—3, 16, 19, LXXII, 3; CIL, III, 7969; A. v. Premmerstein, în *Klio*, 1912, p. 144, 161; RE, XI, p. 1506 și urm.; *TransAnt*, p. 102, n. 3; M. Macrea, *op. cit.*, p. 62 și urm.; I. I. Russu, în IDR, I, p. 21.

prăbușit odată cu podeaua incendiată la „subsolul“ turnului. Posesorul diplomei, deși era veteran, a putut participa la luptele împotriva dușmanilor ce au atacat castrul și foarte probabil că a avut un sfârșit tragic deoarece nu s-a mai întors să-și caute livretul militar, după incendierea turnului. Cei care au reperat turnul nu au mai răscolit cenușa și cărbunele rămase de la podeaua arsă și astfel, obiectele împreună cu diploma au rămas intacte pînă în momentul descoperirii lor, în cursul săpăturilor din anul 1951. Nu avem alte indicii care să oglindească mai fidel proporțiile atacării Daciei Porolissensis din acel an, dar dacă identificarea comandantului alei Siliana, Aurelius Atilianus, cu C. Aurelius Atilianus *procurator Augusti*, este valabilă atunci nu ar fi exclus ca avansarea lui Atilianus să se datoreze bărbăției și vitejiei de care a dat dovadă în cursul acestor lupte. Probabil că și Bitus, veteran al alei Siliana, lăsat la vatră odată cu Acilius Dubitatus să fi participat la aceste evenimente, pierzîndu-și diploma în castrul de la Buciumi, unde fusese eventual trimis în misiune.¹⁰⁸ Aducerea unei noi legiuni, V. Macedonica, și localizarea ei la Potaissa, poate fi legată tot de desfășurarea acestor evenimente istorice.

Timp de aproape 100 ani viața se desfășoară în castru în mod normal, cel puțin săpăturile efectuate deocamdată, nu arată că în această perioadă s-ar fi întîmplat ceva deosebit. Doar tezaurul amintit mai sus atrage atenția, că în cursul domniei lui Filip Arabul castrul a fost în primejdie, ori poate a fost chiar atacat de dușmani. Această primejdie trebuie să fi fost destul de mare, dacă trupele din castru nu i-au putut asigura posesorului acestei comori pecuniare, securitatea personală și a avutului său, căci probabil negustorul respectiv a murit, sau a fost luat în captivitate, deoarece el nu s-a mai întors să-și ridice avutul.

Acestea ar fi principalele evenimente pe care se axează istoricul castrului de la Gilău. În răstimpurile de liniște și pace însă, viața sub toate aspectele ei, s-a desfășurat în mod firesc, atît în castru, cît și în jurul lui. Atestarea în inscripțiile de la Gilău a unui număr mare de veterani, care s-au așezat fără îndoială în canabele castrului, ori în localități din imediata apropiere, existența unor meșteri pietrari, care își avea atelierele aproape de cariera de la „Rîpa Roșie“, acumularea de către un veteran ori negustor a considerabilei sume de 1170 monede, precum și alte considerații de ordin istoric, ori cultural, dovedesc că așezarea civilă de aici a avut o înfloritoare dezvoltare, avînd foarte probabil numele de *Macedonica*.

MIRCEA RUSU

¹⁰⁸ N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, p. 119 și 125; I. I. Russu, în IDR, I, p. 131 și 136 și urm.

DAS RÖMERLAGER VON GILÄU

(Zusammenfassung)

Das Römerlager von Gilău liegt im Park des feudalen Schlosses aus dem 17. Jahrhundert, auf einer Terasse, zwischen den Tälern des Someş und des Căpuş-Baches. Es hatte eine vielseitige strategische Bedeutung: die Grenze und den Zugang von den Tälern des Warmen und Kalten Someş zu überwachen, das Munizipium Napoca zu verteidigen und das Gebiet sowie die Straße von Napoca nach Resculum zu kontrollieren.

Durch die Schnitte A—F und die Kassetten I—II, die 1951 und 1956 auf den vier Seiten des Lagers, sowie auch in seinem Inneren gegraben wurden, konnten die hauptsächlichsten Baubestandteile und —phasen des Erd — und des Steinlagers, wie auch die entsprechenden Wohnschichten festgestellt werden. Stratigraphische Beobachtungen, dazu der neuere reichhaltige Fundstoff, worunter sich auch ein am 25. Juli 164 ausgestelltes Militärdiplom befindet, zusammen mit schon früher einzeln entdeckten Inschriften und Denkmälern ermöglichen den Versuch, wenigstens teilweise die Geschichte der hier stationierten Kavallerieeinheit, der *ala Siliana*, zu rekonstruieren; die Einheit stand hier von der Errichtung des Lagers in den ersten Regierungsjahren Kaiser Hadrians bis zur Räumung Dakiens durch Aurelianus.

Für das Erdlager wurden, die hauptsächlichsten Konstruktionselemente festgestellt, nämlich Wehrgräben, Berme, der *agger*, die *via sagularis* und *via quintana*, sowie sechs, von einem Brand zerstörte Holzbaracken, die aber zwei Schichten, eine untere und eine obere aufweisen. Der *agger* aus festgestampfter Erde war von Wänden eingefast die aus Längsbalken und — in gleichen Abständen von vermutlich 4 m — eingerammten senkrechten Stützpfeuern errichtet waren. Diese Wände hatte man durch Querbalken miteinander verbunden, die in einem Abstand von ca 60 cm in die Erdstreifen des *agger* eingelassen waren. In den Schnitten A und E fand man zwei oder drei Reihen verfaulter Querbalken und in Schnitt F das Pfostenloch eines senkrechten Balkens, der die Innenwand des *agger* stützte.

Nach Untersuchung der Bautechnik, die für die Römerlager von Dakien in den ersten Jahrzehnten nach der Eroberung angewendet wurde, kommt der Verfasser zu dem Schluß, daß die Römer, in Funktion des Baumaterials, verschiedene Techniken anwandten: I. Lager mit Holzverschalungen und —rampen, *vallum* (ähnlich dem auf der Trajanssäule dargestellten, vgl. die Lager von Hoghiz, Boița usw.), II. Erdlager in der Technik *muris caespitiis*, wo der *agger* aus Erdstreifen (*caespites*) besteht, die mit Querbalken in unterschiedlichen Abständen, 25, 60, 80 cm, abwechseln, um die aus Längsbalken aufgeführten Außenwände zusammenzuhalten, die den Zweck hatten, das Einstürzen der Wand des *agger* zu verhindern und die ihrerseits von senkrechten, in Abständen von etwa 4 m eingefügten Pfeuern gestützt wurden (vgl. die Lager von Mălăiești, Rucăr, Gilău, Bologna, Buciumi u.a.).

Die Brände der Baracken aus den zwei Wohnschichten des Erdlagers von Gilău wurden — scheint es — durch Angriffe von außen (vermutlich in den Jahren 143 und 157) hervorgerufen, denn die Soldaten hatten keine Zeit, ihre Habe zu retten. Münzen von Antoninus Pius (148), die unter der nivellierten Schicht der Baracken des höheren Niveaus gefunden wurden zeigen den Zeitpunkt *post quem* für die Erbauung des Steinlagers (vermutlich um 158) an.

Die Mauern der Steinumfassung wurden über der Berme des Erdlagers, die den *agger* dieser vorhergehenden Phase stützte, errichtet. Der Patrouillenweg oder Holzwehrgang, auf dem die Soldaten hin und her gingen, stützte sich auf die Umfassungsmauer und auf Holzpfosten, die in den *agger* eingerammt waren. Auf der Südseite wurde ein Zwischenturm und ein Turm der *porta principalis sinistra* aufgedeckt, in der das Militärdiplom und andere Gegenstände, alle mit starken Brandspuren, gefunden wurden. Im Inneren wurde, neben der *via principalis* und

der *via quintana*, eine Ziegelmauer auf einem Flußsteinfundament, wie auch zahlreiche Stempelziegel der AL(a) S(ilian)ia entdeckt. Wie es scheint, wurde auch das Steinlager (wahrscheinlich 167 und 245) angegriffen und beschädigt, wie aus dem Brand des Turmes mit dem Diplom und aus dem Verbergen eines Hortes von 1170 Münzen hervorgeht.

Die Militärlager mit Stein- und Ziegelmauern weisen ebenfalls mehrer technische Varianten der Bauweise auf: III a. Bei den meisten wurde der *agger* des Erdlagers wiederverwendet, wobei die Mauer in der *opus incertum* — Technik für gewöhnlich über der Berme des älteren Lagers errichtet wurde (Gilău, Buciumi, Bologa u.a.). Der aus Holz erbaute Wehrgang stützte sich auf die Umfassungsmauer und auf Pfosten, die in den *agger* eingelassen waren; III b. Das Militärlager von Căsei ist dadurch eigenartig, daß es keinen *agger* hatte und daß der Wehrgang sich auf steinerne Pfeiler oder Strebemauern stützte, die sich in gleichen Abständen von 5 m wiederholten; III c. Bei den Lagern von Hoghiz, Breţcu, Drajna de Jos, Boiţa, Slăveni stützte sich der Wehrgang auf eine zweite, in 2 oder 3 m Entfernung von der Umfassungsmauer errichtete Mauer. Der Raum zwischen den beiden war mit Erde gefüllt. In Hoghiz und Drajna de Jos fehlen die Tor- und Ecktürme, hingegen fand man schmalere Parallelmauern, welche Rampen wie bei Holz- oder Erdlagern stützten. Tatsächlich handelt es sich hier um eine Übertragung in Stein der Bautechnik des mit Holzwänden versehenen *agger*.

Aufgrund der Schriftquellen, wie auch der epigraphischen und archäologischen Zeugnisse, versucht der Verfasser, die Geschichte der *ala Siliana* von ihrer Gründung bis zum Verlassen Dakiens zu rekonstruieren. Von den Berichten des Tacitus ausgehend, vermutet der Verfasser, daß der ursprüngliche Name der berittenen Einheit *ala Treverorum* gelaute habe; den Namen *ala Siliana* erhielt sie nach C. Silius Largus, ehemaliger Kommandant der römischen Truppen in Germanien zur Zeit des Tiberius (zwischen 15 und 21 u.Z.). Bald nach der Unterdrückung des Treverer-Aufstandes und dem Tod des C. Silius (24) wurde die *ala Siliana* nach Afrika, dann nach Ägypten und schließlich nach Italien versetzt, um an der Unterdrückung des von Iulius Vindex angezettelten Aufstandes (68) und an den Kämpfen zwischen Vitellius und Otho (69) teilzunehmen. Zusammen mit anderen Hilfstruppeneinheiten — vermutlich im Mai 69 — nach Germanien versetzt, beteiligt sich die *ala Siliana*, erst nach dem Tode des Vitellius, angeführt von ihrem Präfekten Iulius Classicus an dem Aufstand des Iulius Civilis. Außer dem Diplom vom J. 78 verfügen wir über keine weiteren Nachrichten betreffend Standort und Stationierungszeit der *ala Siliana* in Germanien. Sie wurde wahrscheinlich nach dem Kriege gegen die Chatten (83) nach Pannonien versetzt, wo sie in den Militärdiplomen der Jahre 84, 85, 98, 102, 110 belegt ist; doch kann aus Mangel an anderen epigraphischen und archäologischen Zeugnissen nicht festgestellt werden, in welchem Lager die *ala Siliana* während ihres Aufenthaltes in dieser Provinz stationiert war. Von Pannonien aus nimmt sie an verschiedenen Kriegen und Feldzügen gegen die Sarmaten, Markomannen, Sueben, Daker teil und erhält für hervorragende Kriegsleistungen den Ehrentitel *civium Romanorum* und die militärischen Auszeichnungen *torquata armillata* und *bis torquata bis armillata*. Für die Zeiten der Herrschaft des Trajan und Hadrian kennt man drei Präfekten der *Ala*: Claudius Paternus Clementianus, M. Vettius Latro und L. Valerius Firmus. Nach dem Krieg von 117—118 gegen Sarmaten und Daker wird die *ala Siliana* nach Gilău versetzt, wo sie das Erdlager errichtet. Aus der Zeitspanne ihrer Stationierung in Dakien sind folgende Offiziere, Unteroffiziere und Soldaten dieser Einheit erwähnt: C. Aurelius Attilianus, und vielleicht C. Julius Pacatianus, Präfekten, Sextus Valerius Saturninus und T. Aelius Paulus Dekurionen, Aurelius Fabius *signifer*, Aurelius Carinus *cornicularius*, Sabinus Verendus *duplicarius*, Acilius Sabinus, Acilius Dubitatus, Aurelius Reburus, Ulpius Terentius, Bitus, Arruntius, Mucapor usw., *eques*. Die meisten Veteranen verblieben in der Nähe des Lagers und siedelten sich in der Zivili-niederlassung an, andere aber gingen, aus verschiedenen Gründen, nach Gîrbou, Romănaşi, Buciumi. Neben der Verpflichtung, die Provinz gegen äußere und innere Feinde zu schützen, hatten sie auch eine wichtige Rolle bei der Romanisierung der bodenständigen Bevölkerung aus der Umgebung, mit der sie lange Zeit zusammenleb-

ten. Die handgearbeitete Tonware dakischer Machart, die in den Wohnschichten des Erd- und Steinlagers gefunden wurde, beweist die Existenz Einheimischer in der Nähe des Lagers oder sogar in den Cannabae selbst. Die dauernde Symbiose der einheimischen Daker mit den römischen Kolonisten und Soldaten führte unweigerlich zu einer komplexen (ethnischen, sprachlichen, kulturellen, künstlerischen) Synthese, die letzten Endes eine romanische Bevölkerung hervorbrachte mit allen Eigenheiten der Provinz Dakien.

Die große Zahl epigraphischer und anepigraphischer, in der Ripa Roşie (Rote Schlucht) gefundener Grabdenkmäler spricht für das Bestehen der Lager-Nekropole an diesem Ort, wie auch für eine Werkstatt zur Bearbeitung des aus einem Steinbruch in der Nähe gewonnenen Steinmaterials.

Das Römerlager von Gilău liegt über einer äneolithischen Siedlung der Theißkultur; über der Ostseite des Lagers fand man hingegen die Spuren eines mittelalterlichen, unterkellerten Baues aus dem 15.—16. Jahrhundert, der wahrscheinlich zu der in zeitgenössischen Dokumenten erwähnten Burg gehörte.